

ISSN 2454-3705

श्रुतसागर | श्रुतसागर

SHRUTSAGAR (MONTHLY)

October-2020, Volume : 07, Issue : 05, Annual Subscription Rs. 150/- Price Per copy Rs. 15/-

EDITOR : Hiren Kishorbhai Doshi

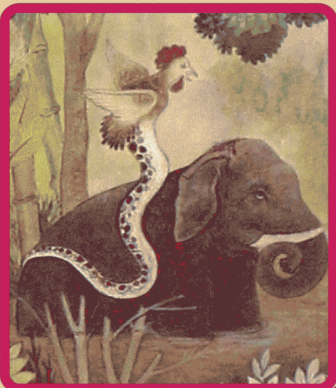
BOOK-POST / PRINTED MATTER

सम्राट् संप्रति संग्रहालय, कोबा में संग्रहित श्री नेमिनाथजी की बारात का चित्र

आचार्य श्री कैलाससागरसूरि ज्ञानमंदिर

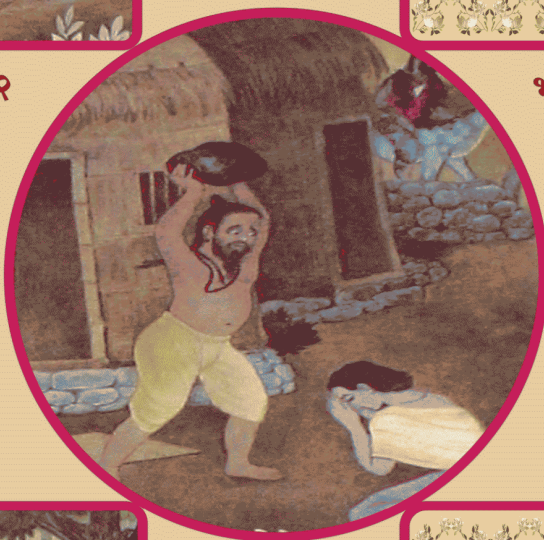
पार्श्वनाथ प्रभु के १० भव प्रसंग चित्र ('२३ तीर्थकरों का चित्रसंपुट' में से साभार)

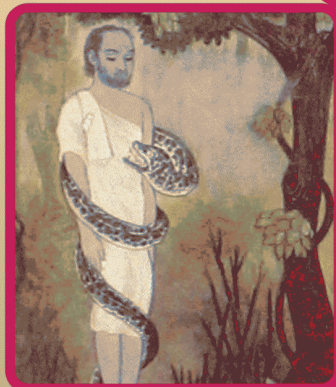
भव-२

भव-३

भव-१

भव-४

भव-५

SHRUTSAGAR

3

October-2020

RNI : GUJMUL/2014/66126

ISSN 2454-3705

आचार्य श्री कैलाससागरसूरि ज्ञानमंदिर का मुखपत्र

श्रुतसागर

श्रुतसागर

SHRUTSAGAR (Monthly)

वर्ष-७, अंक-५, कुल अंक-७७, अक्टूबर-२०२०

Year-7, Issue-5, Total Issue-77, October-2020

वार्षिक सदस्यता शुल्क - रु. १५०/- ❖ Yearly Subscription - Rs.150/-

अंक शुल्क - रु. १५/- ❖ Price per copy Rs. 15/-

आशीर्वाद

राष्ट्रसंत प. पू. आचार्य श्री पद्मसागरसूरीश्वरजी म. सा.

❖ संपादक ❖

हिरेन किशोरभाई दोशी

❖ सह संपादक ❖

रामप्रकाश झा

❖ संपादन निर्देशक ❖

गजेन्द्रभाई शाह

❖ संपादन सहयोगी ❖

राहुल आर. लिवेदी

एवं

ज्ञानमंदिर परिवार

१५ अक्टूबर, २०२०, वि. सं. २०७६, अश्विन कृष्ण पक्ष-१४

प्रकाशक

आचार्य श्री कैलाससागरसूरि ज्ञानमंदिर

(जैन व प्राच्यविद्या शोध-संस्थान एवं ग्रन्थालय)

श्री महावीर जैन आराधना केन्द्र, कोबा, गांधीनगर-३८२४२६

फोन नं. (079) 23276204, 205, 252 फैक्स : (079) 23276249, वॉट्स-एप 7575001081

Website : www.kobatirth.org Email : gyanmandir@kobatirth.org

श्रुतसागर

4

अक्टूबर-२०२०

अनुक्रम

१. संपादकीय	रामप्रकाश झा	५
२. गुरुवाणी	आचार्य श्री बुद्धिसागरसूरिजी	६
३. Awakening	Acharya Padmasagarsuri	८
४. अनेकार्थशब्दसन्दृब्ध केटलीक अप्रगट कृतिओ	गणि सुयशचंद्र-सुजसचंद्रविजयजी	१०
५. २० स्थानकतप स्तवन	उपेन्द्र डी. भट्ट	२०
६. पार्श्वनाथ दशभव स्तवन	महेन्द्र सोभागमलजी तिलेसरा	२५
७. धर्मकथानुयोगनी महत्ता अने श्री देवभद्रसूरिकृत कथारत्नकोष	मुनिश्री पुण्यविजयजी	२८
८. प्राचीन पाण्डुलिपियों की संरक्षण विधि	राहुल आर. त्रिवेदी	३०
९. पुस्तक समीक्षा	डॉ. हेमंतकुमार	३३
१०. समाचार सार	-	३४

धन वदि तो धर्म कर, धर्म विण धन न होए ।

जो तुई धन धन करे, तो दोमां एक न होये ॥

प्रत क्र. १३५०४८

भावार्थ- धन बढ़ता है तो धर्म कर । धर्म के बिना धन नहीं होता है । यदि तु मात्र धन का ही रटन करता रहेगा, तो न धन प्राप्त होगा और न ही धर्म । दोनों में से एक भी हाथ नहीं लगेगा ।

❖ प्राप्तिस्थान ❖

आचार्य श्री कैलाससागरसूरि ज्ञानमंदिर

तीन बंगला, टोलकनगर, होटल हेरीटेज की गली में

डॉ. प्रणव नाणावटी क्लीनिक के पास, पालडी

अहमदाबाद - ३८०००७, फोन नं. (०७९) २६५८२३५५

संपादकीय

रामप्रकाश झा

श्रुतसागर का यह नवीन अंक आपके करकमलों में समर्पित करते हुए हमें अत्यन्त प्रसन्नता का अनुभव हो रहा है। इस अंक में योगनिष्ठ आचार्यश्री बुद्धिसागरसूरीश्वरजी की अमृतमयी वाणी व स्थायी स्तम्भों के अतिरिक्त दो अप्रकाशित कृतियों का प्रकाशन किया जा रहा है।

सर्वप्रथम “गुरुवाणी” शीर्षक के अन्तर्गत जैनधर्म का स्वरूप, उसके मुख्य उद्देश्य तथा उसके प्रचार-प्रसार से सम्बन्धित बातों पर प्रकाश डाला गया है। द्वितीय लेख राष्ट्रसंत आचार्य श्रीपद्मसागरसूरीश्वरजी के प्रवचनों की पुस्तक ‘Awakening’ से क्रमशः संकलित किया गया है, जिसमें एक राजा तथा विद्वान की वार्त्ता के द्वारा सभी धर्मग्रन्थों के सारतत्त्वों के ऊपर प्रकाश डाला गया है।

अप्रकाशित कृति प्रकाशन के क्रम में सर्वप्रथम पूज्य गणिवर्य श्रीसुयशचन्द्र-सुजशचन्द्रविजयजी म. सा. के द्वारा संपादित “अनेकार्थ शब्दसंहृद्य केटलीक अग्रगत कृतिओ” इस लेखमाला के अंतर्गत प्रकाश्यमान इस तरह की कुल ६ कृतियों में से प्रथम श्रीनेमिनाथ स्तवन स्वोपज्ञ टीका के साथ प्रकाशित किया जा रहा है। जिसके अन्तर्गत कर्त्ता श्री हेमविजयजी ने अलग-अलग पदों के साथ १०८ बार “कमल” शब्द का अलग-अलग अर्थों में प्रयोग कर प्रभु श्री नेमिनाथजी की स्तवना की है। द्वितीय कृति के रूप में आचार्य श्री कैलाससागरसूरि ज्ञानमन्दिर के पंडित श्री उपेन्द्र भट्ट के द्वारा सम्पादित “२० स्थानकतप स्तवन” प्रकाशित किया जा रहा है। इस कृति के कर्त्ता श्री वीरविजयजी ने २२ गाथाओं के अन्तर्गत अरिहन्त सिद्धादि बीस स्थानकों तथा उनके भेदों का वर्णन किया है। तृतीय कृति के अन्तर्गत श्री महेन्द्र सोभागमलजी तिलेसरा के द्वारा सम्पादित “पार्श्वनाथदसभव स्तवन” का प्रकाशन किया जा रहा है। इस कृति के कर्त्ता पण्डित प्रेमविजयजी ने मात्र १५ गाथा की इस लघुकृति में पार्श्वनाथ भगवान के तीर्थों की महिमा का वर्णन करते हुए उनके नामस्मरण का फल वर्णित किया है।

पुनःप्रकाशन श्रेणी के रूप में इस अंक में मुनि पुण्यविजय लिखित “कथारत्नकोश अने तेना कर्त्ता श्री देवभद्रसूरि” का प्रकाशन किया जा रहा है, जिसके अन्तर्गत जनसामान्य हेतु जैन कथा साहित्य की उपयोगिता तथा उसकी महत्ता के ऊपर प्रकाश डाला गया है।

गतांक से जारी “पाण्डुलिपि संरक्षण विधि” शीर्षक लेख में ज्ञानमंदिर के पं. श्रीराहुलभाई त्रिवेदी के द्वारा उपचारात्मक संरक्षणविधि के अन्तर्गत जीर्ण हस्तप्रतों की मरम्मत, सफाई तथा सुरक्षा की संक्षेप में जानकारी दी गई है।

पुस्तक समीक्षा के अन्तर्गत श्री राजसुंदरविजयजी द्वारा निर्मित “सुंदरैकाक्षरकोष” पुस्तक की समीक्षा प्रस्तुत की गई है। संस्कृत कोष के इस विशिष्ट ग्रन्थ में मात्र एकाक्षरी शब्दों का ही संकलन किया गया है। पुण्यसौम्या नामकी स्वोपज्ञ वृत्ति के कारण इस पुस्तक का महत्त्व बढ़ गया है।

हम आशा करते हैं कि इस अंक में संकलित सामग्रियों के द्वारा हमारे वाचक अवश्य लाभान्वित होंगे व अपने महत्त्वपूर्ण सुझावों से हमें अवगत कराने की कृपा करेंगे।

શ્રુતસાગર

6

અક્ટૂબર-૨૦૨૦

ગુરુવાણી

આચાર્ય શ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરિજી

જૈનદૃષ્ટિએ આત્માનું અનન્ત વર્તુલ

સર્વજીવો સંબંધી શ્રેયઃ કરવાના વિચારોમાં અને આચારોમાં મગ્ન રહેનાર જૈનો ધર્મ માટે મનુષ્યોનું રક્ત વહેવરાવે એવો બનાવ ઉત્સર્ગ માર્ગે કદી ભૂતકાલમાં બન્યો નથી, વર્તમાનમાં બનતો નથી અને ભવિષ્યમાં બનનાર નથી । સર્વ જીવોના કલ્યાણાર્થે અને સર્વ જીવોના ગુણોની ઉત્ક્રાન્તિ અને સર્વજીવોની સાથે મૈત્રીભાવ ધારણ કરીને વર્તવા માટે અને સર્વ જીવોને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવવા માટે શ્રીમહાવીર પ્રભુએ જૈનધર્મને ઉપદેશ્યો છે ।

અતએવ સર્વ વિશ્વવર્તિ મનુષ્યોને જૈનધર્મનો લાભ આપવા માટે સર્વ દેશોમાં સર્વ જાતના મનુષ્યોની આગલ જૈનધર્મના સદુપદેશોને રજુ કરવા જોડે અને કીડીને કળ હાથીને મળ એ ન્યાય પ્રમાણે જૈનધર્મમાંથી કીડી જેટલી શક્તિવાળા અલ્પધર્મ અંગીકાર કરી શકે છે અને વિશેષ શક્તિવાળા જૈનધર્મ અવબોધીને વિશેષ ધર્મ ગ્રહી શકે છે । જૈનધર્મ સર્વમનુષ્યોને પોતપોતાની શક્તિ પ્રમાણે શ્રુતધર્મ અને ચારિત્યધર્મ ગ્રહણસંબંધી ઉપદેશ કરે છે ।

વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય, બુદ્ધિસ્વાતંત્ર્ય, આચારસ્વાતંત્ર્ય, સંઘસ્વાતંત્ર્ય, અભિપ્રાયસ્વાતંત્ર્ય વગેરે નાના પ્રકારના સ્વાતંત્ર્યોની જે જે અંશે આવશ્યકતા જે જે નયદૃષ્ટિએ ઘટે છે, તેનો સ્વીકાર પ્રચાર કરાવનાર જૈનધર્મ છે । અતએવ વ્યક્તિ આદિ સ્વાતંત્ર્યથી તે ઠેઠ પરમાત્મ સ્વાતંત્ર્ય સુધીનો જાહેર ઘોષ કરનાર અને સર્વ પ્રકારની દુઃખદશારૂપ પરતંત્રતાની બેડીમાંથી મુક્ત કરીને વાસ્તવિક સ્વાતંત્ર્ય સમર્પનાર જૈનધર્મ હોવાથી તેના ઉદારતત્ત્વાદિ વિચારોનો વિશ્વમાં સર્વત્ર ફેલાવો કરવો જોડે । જગતમાં પારતંત્ર્ય ત્યાજ્ય છે અને કયું પારતંત્ર્ય ક્યાં સુધી કોને કેવા દ્રવ્યાદિ ભાવે આદરવા લાયક છે, તેનો વિવેક કરાવીને સદ્ગુણોને ઉત્પન્ન કરનાર કરાવનાર એવા વ્યાવહારિક તથા ધાર્મિક પારતંત્ર્યની ઉપયોગિતા અને આદેયતા શિખવનાર તથા તેમાં પ્રવર્ત્તાવનાર જૈનધર્મ હોવાથી જૈનધર્મનો સર્વત્ર ફેલાવો કરવાની જરૂર છે ।

વાસ્તવિક સુખપ્રદ એવું વાસ્તવિક સ્વાતંત્ર્ય તથા વાસ્તવિક પારતંત્ર્યની દશા દર્શાવનાર જૈનધર્મ હોવાથી તે વિશ્વવ્યાપકધર્મની યોગ્યતા ધરાવવા સમર્થ થાય છે । દયા, સત્ય, શુદ્ધપ્રેમ, મૈત્રીભાવના, કરુણાભાવના, માધ્યસ્થ્ય, પ્રમોદભાવના, ગુણાનુરાગ, વ્યસનત્યાગતા, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય, પરિગ્રહપરિમાણ, સમભાવ, શાન્તિ, દાન અને સેવા વગેરે ધર્મો સર્વ દેશમાં સર્વ મનુષ્યોને આદરવા લાયક હોવાથી અને સર્વદેશના સર્વ મનુષ્યોની વ્યાવહારિક તથા ધાર્મિક ઉન્નતિ કરનાર હોવાથી તેઓ વિશ્વવ્યાપક ગુણધર્મો કહેવાય છે ।

एवा विश्वव्यापक दयादि गुणो एज जैनधर्म होवाथी जैनधर्म ए विश्वव्यापक धर्म थवानी योग्यतावाळो होवाथी जैनधर्मने विश्वव्यापक करवा सर्व देशना सर्व साक्षर महात्माओए लक्ष आपीने उदार भावथी तेनो फेलावो करवो जोइए ।

श्री वीरप्रभुए उपदेशेला नवतत्त्व अने षड्द्रव्योमां विश्ववर्त्ति सर्व पदार्थोनो समावेश थाय छे । विश्वमां एवो कोइ पदार्थ नथी के जेनो षड्द्रव्य वा नवतत्त्वोमां समावेश न थतो होय । तत्त्वने तत्त्वरूप जोवानी शक्ति ज्यारे आत्मां प्रगटे छे, त्यारे मनुष्यने आत्मज्ञान प्राप्त थाय छे । अस्ति अने नास्ति आदि धर्मो वडे जे आत्माने जाणे छे, ते सर्वने जाणे छे । अतएव आगममां कह्युं छे के -

एगं जाणइ सो सब्बं जाणइ, जे सब्बं जाणइ ते एगं जाणइ ।

एको भावः सर्वथा येन दृष्टः, सर्वे भावाः सर्वथा तेन दृष्टाः ॥

सर्वे भावाः सर्वथा येन दृष्टाः, एको भावः सर्वथा तेन दृष्टः ॥

इत्यादि आप्त प्रमाणोथी अवबोधाय छे के, जो द्रव्य, क्षेत्र, काल अने भावथी स्व अने परनी अपेक्षाए आत्माने जाणवामां आवे तो आत्मज्ञाननी प्राप्ति थाय छे । आत्मज्ञाननी प्राप्ति पश्चात् द्वितीयचंद्रकलावत् आत्मगुणोनो आविर्भाव थाय छे । आत्मां सत्ताए छता एवा अनंत गुणो छे, पण कर्मना योगे तेओनुं आच्छादन थवाथी आत्माना गुणो आत्मां तिरोभावे रहे छे अने ज्यारे जे जे अंशे कर्मावरण टळे छे, ते ते अंशे आत्माना गुणोनो आविर्भाव थयो एम त्यारे कहेवाय छे । कर्म ए जड पुद्गल द्रव्य स्कंधरूप छे ।

जड अने चेतन ए बे द्रव्योमां सर्वद्रव्योनो समावेश थाय छे । कर्म अनादिकालथी आत्माने लाग्युं छे । कर्मनो कर्त्ता आत्मा छे । राग-द्वेषादि परभाव अशुद्ध परिणामे आत्मा कर्मनो कर्त्ता बने छे अने रागादि परिणामना नाशपूर्वक ज्ञान, दर्शन अने चारित्रादि स्वभाव गुणोए परिणाम पामेलो आत्मा कर्मनो हर्त्ता बने छे ।

आ प्रमाणे आत्मा अने कर्मनो संबंध अनादिकाळथी छे, पण चारित्रभावे कर्मनो नाश थवाथी आत्मा मुक्त थाय छे । आत्मा तेज परमात्मा सिद्ध-बुद्ध बने छे । अनन्तकर्म टळवाथी आत्मां अनन्तगुण खीले छे । कर्म अनादि सान्त अने अनादि अनन्त छे । भव्य जीवोनी अपेक्षाए अनादि सान्त छे अने अभव्य जीवोनी अपेक्षाए अनादि अनन्त छे । जैनो कर्मने वास्तविक जड पदार्थ माने छे । जैनधर्म एम जाहेर करे छे के, विश्वना सर्व मनुष्योने कर्मना दोषोथी मुक्त करीने तेओने अनन्तसुख आपवानो मार्ग दर्शावुं छुं, माटे मारो सर्वत्र विश्वमां फेलावो करवानी जरूर छे ।

क्रमशः

धार्मिक गद्य संग्रह भाग - १, पृष्ठ - ६८८-६९०

श्रुतसागर

8

अक्टूबर-२०२०

Awakening

Acharya Padmasagarsuri

(from past issue...)

Wise people always use their power of speech in the right manner. They do not speak the truth that harms others. They may even utter a lie that helps somebody. They know that the welfare of humanity is the main objective of speech. A wise man always acts according to this sukti (epigram):

सत्यं ब्रूयात् प्रियं ब्रूयात् । न ब्रूयात् सत्यमप्रियम् ॥

Satyam bruyat, priyam bruyat Na bruyat sathyamapriyam ॥

Speak the truth; but speak the truth that is helpful and agreeable to others. Do not speak the truth that is disagreeable or harmful, this is an eternal principle of conduct (Dharma).

Benevolence

Benevolence or helping others is the greatest duty or dharma; and this is the essence of all Shastras and scriptures.

A great scholar came to the palace of a king to deliver spiritual discourses; and he brought with him a cart laden with crores of Dharma Shastras or scriptural texts. The king said to him, “I do not have time to sit hearing discourses for hours together. Explain to me in one minute whatever you can impart to me”.

On hearing this, the scholar said, “Please listen, I will explain to you in half a stanza what crores of scriptural texts say. Benevolence brings merit; and harming others begets sin. This is the essence of all sacred texts.”

Immensely pleased with this profoundly meaningful and pithy reply, the king.

honoured him by giving him appropriate gifts, This story illustrates the greatness of magnanimity.

Even if we are in adverse circumstances on account of some inauspicious actions, we should not turn away from the path of benevolence. After we do some auspicious actions, favourable circumstances will surely appear.

Love which inspires benevolence has disappeared today on account of mutual mistrust. If we do not help others, how can we hope for help from others?

The body and wealth are not the only means by which we can render help to others. Of course, by using our bodily strength and wealth, we can help others, but, they are not the only means. We can render help to others by word as well as deed. Sweet words bring about cheerfulness and happiness, while harsh and unkind words bring about unpleasantness and sorrow. It is said:

“If one word which is properly understood (If its meaning is properly understood before it is uttered) is spoken at the right time in the right manner, it can fulfil our desires in this world and in the other world.” A man learns the speech and language of the company which he keeps. The parrot that is brought up in the ashram of a Sanyasi speaks in a sweet and disciplined manner; on the other hand, the parrot that is brought up in the slaughter-house of a butcher utters unpleasant and unclean words. A parrot said to a king:

अहं मुनीनां वचनं शृणोमि गवाशनानां स शृणोति वाक्यम् ।

न चास्य दोषो न च सदुणो वा संसर्गजा दोषगुणा भवन्ति ॥

Aham Muneenam vachanam shrunomi

Gavashananam sa shrunothi vakyam ।

Nachasya dosho na cha sadguno va

Samsargaja dosha guna bhavanthi ॥

“I hear the words of ascetics and that parrot hears the words of butchers who eat beef. It is not a fault of that bird (if it speaks bad language). It is not a merit in me (if I speak good language). Merits and defects arise from our company.

(continue...)

અનેકાર્થશબ્દસન્દર્ભ કેટલીક અપ્રગટ કૃતિઓ

ગણિ સુયશચંદ્ર-સુજસચંદ્રવિજયજી

ભારતીય સર્વ ભાષાઓમાં સૌથી શ્રેષ્ઠ અને પ્રૌઢ ભાષા સંસ્કૃત છે । તેનો શબ્દકોશ વિશાલ છે । અને તેમાં રચાયેલ સાહિત્ય અઢઢક છે । વ્યાકરણના નિયમોથી સુગ્રથિત હોવાથી અને બીજી ભાષાઓ કરતાં પ્રમાણમાં ક્લિષ્ટ હોવાથી આ ભાષા વિદ્વજ્ઞનોમાં વધુ પ્રીતિપાત્ર થઈ અને તેમના થકી વિશેષ પ્રચાર-પ્રસાર પામી । જૈન વિદ્વાનો પણ આ દેવભાષાથી આકર્ષિત રહ્યાં । તેથી તેમના આગમાદિ સિદ્ધાંતગ્રંથો પ્રાકૃત ભાષામાં હોવા છતાં અને સામાન્ય જનસમૂહમાં બોલાતી ભાષા પણ પ્રાકૃત હોવા છતાં તેમણે આ ભાષાના વ્યાપમાં વિશેષ સહયોગ કર્યો । અને પોતાની સુંદર-લલિત રચનાઓથી તેને વધુ સમૃદ્ધ કરી । એમ કહી શકાય કે- ‘વર્તમાન પ્રાપ્ત સાહિત્યમાં સંસ્કૃતભાષા નિબદ્ધ રચનાઓનું જો વર્ગીકરણ થાય તો જનસંખ્યાથી જૈનો અલ્પસંખ્યક હોવા છતાં જૈન સાહિત્ય જૈનેતર સાહિત્યની બરાબરી કરી શકે તેટલું વિશાલ છે ।’

સંસ્કૃતના ભાષાશાસ્ત્રીય અધ્યયનના આધારે એવું પણ જાણવા મળે છે કે- ‘સંસ્કૃતમાં શબ્દકોશમાં એક જ વસ્તુ/અર્થના જેટલા પર્યાયવાચી શબ્દ થઈ શકે છે તે વસ્તુના/અર્થના તેટલા પર્યાયવાલા શબ્દ બીજી કોઈ ભાષામાં પ્રાપ્ત થતા નથી’ - સંસ્કૃતની આ એક વિલક્ષણતા છે ।’

સંસ્કૃતની આ જ ભાષાકીય વિશેષતાનો લાભ લઈ અનેક જૈન-જૈનેતર વિદ્વાનોએ (૧) એક જ શબ્દ (૨) એક જ વાક્ય કે ચરણ (૩) એક જ શ્લોકના એકાધિક અર્થો ધરાવતી રચનાઓનું સર્જન કર્યું છે । આ રચનાઓ અનેકાર્થક રચનાઓ તરીકે ઓળખાય છે । આમ જોડે તો આવી કૃતિઓ સર્જક કવિના કોશજ્ઞાન-વ્યાકરણ પ્રભુત્વ તથા બૌદ્ધિકક્ષમતા (વિચારશક્તિ)ની પરિચાયક થઈ પડે છે । કાવ્યત્વની દૃષ્ટિએ આવા કાવ્યોમાં રસાલતા અને ભવ્યતા પ્રાયઃ ઓછી જોવા મળે છે ।

એક જ શ્લોકના એકાધિક અર્થો ધરાવતી રચનાઓમાં મુખ્યત્વે ‘દ્વિસંધાન કાવ્ય’ થી ‘ચતુર્વિંશતિસંધાન કાવ્ય’ સુધીના કાવ્યો તથા ‘દ્વ્યાશ્રયકાવ્યો’ પ્રાપ્ત થાય છે । તે સિવાય છૂટા-છવાયાં ‘યા માતા મમતા માયાં’, ‘ચતારિ-અદુ-દસ-દોયં’, ‘દોસ સય મૂલ જાલં’ ‘નમો દુર્વારરાગાદિં’ જેવા સંકેતો પદ્યો તેમજ મહાકાવ્યના શ્લોકો પ્રાપ્ત થાય છે ।

તે જ રીતે એક જ વાક્ય/ચરણના એકાધિક અર્થો ધરાવતી રચનાઓમાં મુખ્યત્વે ‘પાદપૂર્તિકાવ્યો’ મુખ્ય ગણાય છે । તે સિવાય-‘નાલિકેર સમાકારાઃ’, ‘રાજા નો દદતે સૌખ્યમ્ ।’ જેવા ફૂટકર કાવ્યચરણો પણ પ્રાપ્ત થાય છે ।

અને છેલ્લી લીજા પ્રકારની એટલે 'એક જ પદના એકાધિક અર્થો ધરાવતી રચનાઓની વાત કરીએ તો તેમાં ૨ વર્ગ છે। (A) કોશગત અર્થભેદથી જ પદના અનેકાર્થવાળી કૃતિઓ (B) સંભગ અભંગ શ્લેષ/સ્વર/વ્યંજનવ્યત્યય આદિની સહાયથી કરેલ એકાધિક અર્થવાળી કૃતિઓ। આ પ્રકારની રચનાઓ કેટલીક વાર એટલી દુર્બોધ હોય છે કે રચનાકાર કે તેવો અન્ય કોઈ વિદ્વાન ગ્રંથ ઉપર પ્રકાશ કરે તો કૃતિ સમજાય। આવી બંને પ્રકારની પ્રાપ્ત રચનાઓની સંખ્યા ૩૦ થી વધુ છે। જેની નોંધ અમે પાછલ મૂકી છે। હજી જ્ઞાનભંડારોમાં સંશોધકની રાહ જોતી હશે તે જુદી। પ્રાપ્ત અપ્રગટ રચનાઓમાં 'શ્રીનયવિમલ' કૃત 'શ્રીશંખેશ્વરપાર્શ્વનાથસ્તવઃ' 'અજિતજિનસ્તવનમ્' 'શ્રીવિવેકસાગર' કૃત 'વીતરાગસ્તવનમ્' જેવી રચનાઓ (A) પ્રથમ પ્રકારની છે। જ્યારે 'શ્રીસાધુરત્ન(સૂરિ)' કૃત 'વીતરાગશબ્દસ્ય ષષ્ઠિરર્થઃ', 'શ્રીહંસવિજય' કૃત 'નેમિસ્તવનમ્', 'શ્રીવીરદેવમુનિ' કૃત 'સમવસરણસ્થિત-ચતુર્મુખશ્રીમહાવીરસ્તવઃ', 'શ્રીસર્વવિજયગણિ' કૃત 'પુણ્ડરીકપદશતાર્થી' જેવી રચનાઓ (B) પ્રકારમાં સમાવિષ્ટ થાય છે।

સંસ્કૃત રચનાઓ પછીના સમયમાં ગુર્જરભાષાને પળ આવી કૃતિઓએ સમૃદ્ધ કરી, જેમાં શુભવીરકવિ કૃત 'વિમલજિનસ્તવન', 'અજ્ઞાતકવિ' કૃત 'ચસિમા-શબ્દ અર્થ સહિત સ્વાધ્યાય' જેવી કૃતિઓ પ્રાપ્ત છે। અહીં તેવી અનેકાર્થક ૬ કૃતિઓ પ્રકાશિત કરી છે। કૃતિ અને કૃતિકારનો પરિચય નીચે મુજબ છે।

(૧) શ્રીનેમિનાથસ્તવનમ્

'વસન્તતિલકા' છંદના ૨૭ પદ્યોમાં સ્વગુરુના નામના આદ્યપદ 'કમલ' ને ૧૦૮ વાર પ્રયોજી કવિએ અહીં પ્રભુસ્તવના કરી છે। સાથે કૃતિકારે જ પદ્યના અર્થોને યોગી આપતી ટીકા પણ રચી છે। ઘણું કરીને આ કૃતિ કવિએ ગુરુ મ.ના કાલધર્મ પછી રચી છે। કૃતિલેખન રચના નજીકનું તેમજ કર્તાના ગુરુભાઈ કીર્તિવિજયજીનું હોઈ શુદ્ધ છે।

કૃતિકાર શ્રીહેમવિજયજી તપા૦ શ્રીમુનિસુંદરસૂરિજી મ.સા.ની પરંપરાના ઉદ્ભૂત વિદ્વાન અને શીઘ્રકવિ હતા। જગદ્ગુરુ શ્રીહીરવિજયસૂરિજી સં.૧૬૩૯ માં જ્યારે ફતેહપુર સિક્રિ પધાર્યા ત્યારે તેઓ તેમની સાથે હતા। તેમણે 'પાર્શ્વનાથચરિત્ર' 'ઋષભશતક' 'સ્તુતિભિદશતરંગિણી' 'કીર્તિકલ્લોલિની' 'પં.શ્રીકમલવિજયગણિ રાસ' 'કથારત્નાકર' પ્રમુખ અનેક રચનાઓ કરી છે। સં.૧૬૮૭ માં હડર મુકામે તેઓશ્રી કાલધર્મ પામ્યા હતા।

સંપાદનાર્થે પ્રસ્તુત કૃતિની હસ્તપ્રત અમોને શેઠ શ્રી શાંતિલાલ મણિલાલ સંઘવી સંગ્રહિત શેઠ મણિલાલ પીતાંબરદાસ હસ્તલિખિત શાસ્ત્રસંગ્રહમાંથી પ્રાપ્ત કરાવી આપવા બદલ તેં ભંડારના ટ્રસ્ટીગણનો, સંભાત-અમરશાળા જ્ઞાનભંડારના વ્યવસ્થાપકનો

श्रुतसागर

12

अक्टूबर-२०२०

तथा प्रो. कीर्तिभाईनो खूब खूब आभार ।

कृतिमां आवतां शब्दोना केटलाक संदर्भ अमें अन्य कोशादिमांथी मेळवी चोरस ब्रेकेटमां नोंध्या छे । समयाभावे योग्य साहित्य उपलब्ध न होवा आदि कारणे घणी जग्याए संदर्भ आपवा रही गया छे ।

श्रीहेमविजयविरचितं स्वोपज्ञसटीकम्

अष्टोत्तरशतकृत्वःसङ्कलितकमलशब्दगर्भितं श्रीनेमिनाथस्तवनम्

॥ॐ॥ ॐ नमः पं. श्रीकमलविजयगणिगुरुभ्यः ॥

ध्यात्वा गिरामधिपतेर्हृदि शारदायाः, पादद्वयं श्रुतमहोदधिपारदायाः ।

संस्तौमि सिद्धिवियदिन्दु मितैः स्फुटोक्त्या, सन्दर्भितैः कमलजैर्जिननेमिमर्थैः ॥१॥

अव. शारदायाः पादद्वयं हृदि ध्यात्वा जिनं नेमिं सिद्धिवियदिन्दुमितैः-
अष्टोत्तरशतप्रमितैः कमलजैः- कमलजातैरर्थैः संस्तौमि ॥ १ ॥

सामोदमास्यकमलं जिन ! तावकीनं, कल्याणवल्लिकमलं तदहं स्मरामि ।

यस्योक्तयो जगति सत्कमलाकरन्ति, पुण्याम्बुजेषु घनमङ्कमलं हरन्त्यः॥२॥

अव. हे जिन ! सामोदं- सहर्षं, सपरिमलं [वा] तत् तावकीनं आस्यकमलमहं मनसि स्मरामि । तत् किम् ? यस्योक्तयः - यद्वचांसि पुण्याम्बुजेषु सत्कमलाकरन्ति- शोभनतडा(टा)क इवाऽऽचरन्ति । उक्तयः कथम्भूताः ? कल्याणवल्लिकमलं- कल्याणलतासु कमलं-पानीयम् । उक्तयः किंकुर्वन्त्यः ? पापमलं हरन्त्यः, अङ्कमेव- कलङ्कमेव मलं हरन्त्यः ॥ २ ॥

जेतुं ध्वनिः पिकमलं भवति स्म तेषां, गम्भीरताकमलराट्सदृशाशयानाम् ।

ये श्रीलताकमलमुक्प्रतिमं गुणौघं, गायन्ति ते कमलभृत्कमनीयमीश ! ॥३॥

अव. तेषां ध्वनिः पिकं जेतुमलं भवति स्म - समर्थोऽभूत् । तेषां किं विशिष्टानाम् कमलराट्- सागरः, तेन सदृश आशयो येषां ते कमलराट्सदृशाशयानाम् । ये तव गुणौघं गायन्ति । गुणौघं किं विशिष्टम् ? श्रीलतायां कमलमुक्-मेघः, तेन प्रतिमम् । पुनः किं विशिष्टम् ? कमलभृत्-चन्द्र, तद्वत्कमनीयम् ॥ ३ ॥

यद्वाग्नि तावकमलङ्घ्यवचःप्रपञ्च !, पत्पांसुपेटकमलङ्कृतिरत्र जज्ञे ।

भाति स्म तत्र कमलं जलधाविवोच्चैः, सर्वं प्रभूतकमलं सुधयाऽभिरामे ॥४॥

अव. अलङ्घ्यः - अनभिभवनीयः वचःप्रपञ्चः यस्य, तत्सम्बोधनम् । हे देव !

यद्वाग्नि तावकं पत्पांसुपेटकं-पदरजोवृन्दम् अलङ्कृतिः - आभरणं जज्ञे । तत्र कं-सुखम् अलं - भृशं भाति स्म, इव-यथा जलधौ कं-जलम् । कं किम्भूतम् ? प्रभूता कमला यत्न तत् ॥४॥

त्वन्नाम रामकमलं भवभीरुजासु, ध्यायन्ति ये दलितशोकमलङ्गितोषम् ।
तेषां मुखं मुदितलोकमलञ्चकार, श्रेयस्विनी कमलभूतनया नितान्तम् ॥५॥

अव. हे जिन ! ये जनास्त्वन्नाम ध्यायन्ति । त्वन्नाम किम्भूतम् ? रामकमलं-मनोहरभेषजम्, यदनेकार्थसङ्ग्रहे- 'कमलं क्लोमि भेषजे' [.....] । भवभीरुजासु-संसारभयरोगेषु । दलितः शोको येन तत् । अलङ्गिनः - साधवः, तेषां तोषो यस्मात्, 'लङ्गः सङ्गे' [अने. संग्र. द्वि. काण्ड. श्लो.४५] । तेषां मुखं कमलभूतनया-सरस्वती अलञ्चकार । मुखं किं विशिष्टम् ? मुदितो लोको येन तत् ॥५॥

श्रीसूतरःकमललक्ष्मभृदाऽऽधियुद्ध-ध्वान्तप्रथाकमलमित्र ! पवित्रनेत्र !
धर्मोर्मिम्कमलराड् ! यदुवंशरत्न !, कः प्राप्य नाऽङ्कमलसत् ? तव देव ! पुण्यम् ॥६॥

अव. श्रीसूतरसि-स्मरबले कमललक्ष्मभृद्-ईश्वरः, तत्सम्बोधनम्, कमलः-मृगः, तल्लक्ष्मा चन्द्रः, तद्भृद् महेशः । आधियुद्धध्वान्तप्रथायां कमलमित्रं-रविः, तत्सम्बोधनम् । धर्मोर्मिमति-सुकृतसमुद्रे कमलराड्-वरुणः, तत्सम्बोधनम् । सहिनीरपतिरिति(?) । जलयादःपतिरिति(?) वचनात् [] । हे यदुवंशरत्न ! हे जिन! तवाऽङ्कम्-उत्सङ्गं प्राप्य कः पुमान् नाऽलसत्- न शुशुभे ? ॥६॥

कीर्तेः कदम्बकमलं जितशारदीन-राकामृगाङ्कमलपत् तव यः प्रमोदात् ।
तत्पादयोः कमलगद्द्युसदां किरीट-रत्नौघक्लृप्तकमलभ्यतमप्रणामम् ॥७॥

अव. हे जिन! कीर्तेः कदम्बकं, अलमित्यवधारणे, तेन(?) तव कीर्तिसमूहमेव यः पुमान् [जितशारदीन राकामृगाङ्कम्] अलपत्-वदति स्म, तत्पादयोः द्युसदां कं-मस्तकमलगत्, 'कं-शीर्षे' [अने. सं. का. १ श्लो. ५], लगि(गे) सङ्गे-[सिद्धहेम. धातु. १०२४] । कं किम्भूतम् ? किरीटरत्नौघैः क्लृप्तः कः-प्रकाशो येन तत्, कः प्रकाशे [] ॥७॥

सम्प्रीतशक्रकमलं गुणगीतमत्र, शृण्वन्ति येऽङ्कमलयं भवदीयमस्यत् ।
ऐच्छत् सदङ्कमलसक्षितिरंहियुग्मं, नन्तुं नखास्तकमलं जनता तदीयम् ॥८॥

अव. हे जिन ! ये जनाः भवदीयं गुणगीतं शृण्वन्ति । गुणगीतं किम्भूतम्? सम्प्रीताः - सम्यक् प्रीणिताः शक्रस्य कमलाः -वरनार्यो येन तत्, 'कमला

श्रुतसागर

14

अक्टूबर-२०२०

श्रीवरनार्योः [] । पुनः गुणगीतं किं कुर्वत् ? अस्यत्- निराकुर्वत् । किम् ? अङ्कं-पातकम् । अङ्कं किम्भूतम् ? न विद्यते लयः-विलासो यत्र तत्, 'लयो विलासे [] । सत्- शोभनः अङ्कः-भूषा यस्य तत् । तदीयमंहियुगं नन्तु जनता ऐच्छत् । जनता किं कुर्वती ? अलसस्य- तन्द्रायाः क्षितिर्यस्यां सा । अंहियुगं किं विशिष्टम् ? नखैरस्तं कमलं-ताम्रं येन तत्, कमलं ताम्रे [] ॥८॥

भावारिभेकमलकापतिवन्द्य ! पाहि, मां मुक्तियाचकमलज्झितकाय ! स त्वम् ।
यद् वाग्भिरस्तकमलातनुभूविकारं, स्त्रीमण्डलं दलितकल्कमलङ्कमासीत् ॥९॥

अव. मां कथम्भूतम् ? भावारिभ्यो भेकं- भीरुम्, 'भेकं कातरे' [] ।
अलकापतिः-श्रीदः, तेन वन्द्यः, तत्सम्बोधनम् । अलज्झितः-अकलङ्कः कायो यस्य, तत्सम्बोधनम् । हे जिन ! स त्वं मां पाहि । यस्य वाग्भिः स्त्रीमण्डलं स्तौणमासीत् । अस्तः कमलातनुभुवः - स्मरस्य विकारो येन तत् । दलितः कल्कः - दम्भो येन [तत्], 'कल्को दम्भे' [] । न विद्यते लङ्का-स्वैरिणी यत्र तत्, 'लङ्का-कुलटा' [] ॥९॥

ध्यानं तवाऽनकमलक्षमधियां तदर्हं, स्तान्मे सदम्बक ! मलत्वविमुक्तचित्त ! ।

दत्ते यदङ्कमलमुक्तपदं सदर्प-कन्दर्पसर्पदलने कमलक्षमपुंसाम् ॥१०॥

अव. हे जिन ! तत् तव ध्यानं मम स्यात् । ध्यानं किं विशिष्टम् ? अनकं-निष्पापम् । पुनः किम्भूतम् ? अर्हं-योग्यम् । केषाम् ? अलक्षमधियाम्- अकलङ्कमतीनाम् । सती- रम्ये अम्बके-लोचने यस्य, तत्सम्बोधनम् । मलत्वेन-कार्पण्येन विमुक्तं चित्तं यस्य, तत्समाबोधनम्, 'मलः कदर्यः' [], अङ्कमलेन मुक्तं पदं यद् दत्ते । ध्यानं किं विशिष्टम् ? सदर्पकन्दर्पसर्पदलने कं-मयूरम्, 'कः कलापिनि' [] । अलक्षमपुसां-निष्कपटनराणाम् ॥१०॥

त्वां नीरजाङ्कमलसः कथमीश ! वेत्ति ?, कर्मद्रुदाहकमलभ्यभवावतारम् ।

यं पेशलांशकमलं मनसि स्मरन्ति, ज्ञानोर्मिमद्कमलब्धिनिधिं मुनीन्द्राः ॥११॥

अव. हे ईश ! अलसः-मन्दः पुमांस्त्वां कथं वेत्ति? कर्मद्रुदाहे कः- वह्निः, 'तत्सम्बोधनम्' 'कोऽग्नौ' [] । अलभ्यः- अप्राप्यो भया(वा)वतारः यस्य तम् । पेशलांशं-रम्यभागं [कमलं]-हृदयस्यदक्षिणेपार्श्वेतिलकोयस्यतम्, 'कमलं क्लोमि' [] । ज्ञानोर्मिमद्दके म इव -चन्द्र इव या लब्धयः, तासां निधिः, [तम्], 'मः शशिनि' [] ॥११॥

1. 'तत्सम्बोधनम्' इत्यस्य स्थाने 'तम्' इति पाठो योग्यः ।

प्रोत्फुल्लपद्मकमलङ्घत शत्रुसार्थ-स्तं किं सुमोदिकमलक्षमणमुख्यमीश ! ।

स्फूर्जत्विवेकमलभत् सततं भवन्तं, सुखस्वकमलक्षिमलताहिमं यः¹ ॥१२॥

अव. प्रोत्फुल्लपद्म इव कः - मुखः(खं) यस्य तम्, 'को मुखे' [] ।
सुमोदिका मा - श्रीयेषामीदृशा ये लक्षणाः - धनिनः, तेषां मुख्यं तं नरं शत्रुसार्थः
किं अलङ्घत ? - अभिभवति स्म, 'लघुङ् गतौ' [सिद्धहेम. धातु. ६३८] । यो भवन्तं
ध्येयमलभत् - प्राप्नोति स्म, 'डुलभिष् प्राप्नौ' [सिद्धहेम. धातु. ७८६] । भवन्तं
कथम्भूतम् ? सुखं स्वकं यस्य तम् । अलक्षिमलतायां हिमम् । [पुनःकथम्भूतम् ?
स्फूर्जत्विवेकम्] ॥१२॥

रुपश्रियाऽस्तमकराङ्कमलभमन्यु-ध्वंसवृषाङ्कमलवच्छिदमेनमीडे ।

अप्युग्रधीर्यकमलञ्जदनादिमोह- दस्युः प्रवेकमललाममना मनाग् न ॥१३॥

अव. एनं जिनमहमीडे । एनं किम्भूतम्? अलाभ एव मन्युः- क्रतुः, तस्य ध्वंसे
वृषाङ्कः - शिवः, तम् । पुनः [किम्भूतम्?] अलवच्छिदम्- अविनाशनाशकम्, 'लवो
विलासे' [] । यकमुग्रधीरपि अनादि-मोहदस्युः नाऽलज्जत्- न भर्त्स्यते स्म,
'लजु भर्त्सने' (सिद्धहेम. धातु. १५५) । मोहदस्युः-कथम्भूतः? अललामम्- अप्रधानं
मनो यस्य सः, ललामं प्रधानं' [] ॥१३॥

निर्दर्प दर्पकमलक्षण! लक्षणीयं, त्वद्वक्त्रमत्र हरिणाङ्कमलक्षयद् यः ।

चिन्नीरजाङ्कमलवप्रणयोर्मिरम्यं, तस्याऽतिरेकमलड्ड हृदयाब्धितोयम् ॥१४॥

अव. दर्पके मः-चन्द्रो लक्षणं-चिह्नं यस्येदृशो हरः, तत्सम्बोधनम् । यस्त्वद्वक्त्रं
हरिणाङ्कम् अलक्षयत्- पश्यति स्म, 'लक्ष्णीं दर्शनाङ्क[न]योः' [सिद्धहेम. धातु.
१७१९] । तस्य हृदयाब्धितोयमलड्डत्- विलसति स्म, 'लड् विलासे' [सिद्धहेम.
धातु. २५४] । तोयं किं विशिष्टम् ? चिदेव-ज्ञानमेव नीरजाङ्कः - कृष्णो यत्न [तत्] ।
अलवेषु-महत्सु यः प्रणयः, स एवोर्मयः, तैः रम्यम् ।

ये त्वामपातकमलन्त्यपरैरमर्त्यै-र्यच्छद्भिरत्र कमलं न इदं वदन्तः ।

हृद्भाम्नि सिद्धयकमलन्त्यघमाविशत् ते, साम्याम्बुमुक् कमललामललाममाऽऽशु ॥१५॥

अव. 'कं-सुखं यच्छद्भिरपरैरमर्त्यैः-अस्माकमलं-पर्याप्तम्'- इदं वदन्तो ये
त्वामपातकम् अलन्ति-भूषयन्ति, 'अली भूषण-पर्याप्ति-वारणेषु' [सिद्धहेम. धातु.
११९], ते पुरुषाः हृद्भाम्नि आविशत्(द्) अघमलन्ति- वारयन्ति । अघं किम्भूतम्?

1. अत्र चतुर्थचरणे द्वौ वर्णौ लेखनदोषेन च्युतौ भवेताम् ।

अकम्-अमिलम्, 'को मिले' [] । पुनः किम्भूतम्? साम्याम्बुमुक्- समताघनः, तत्र कं- वायुम्, 'को मरति' [] । पुनः किम्भूतम्? अललामम्-अरम्यं ललामं-चिह्नं यस्य तत् ॥ १५॥

योऽङ्गी तवाऽन्तिकमलङ्गदपारपुण्यं, सन्तुष्टलोकमलघुप्रतिभाप्रकाश ! ।

सम्यक् सुतर्कमलघुं लघु मार्गमर्ति-कक्षैकपावकमलक्षयतै(दे)ष मुक्तेः ॥ १६॥

अव. यः अङ्गी-प्राणी तवाऽन्तिकं-समीपमलङ्गत्-याति स्म, 'लगु गतौ' [सिद्धहेम. धातु. ७९] । अलघुः - महान् प्रतिभायाः - बुद्धे प्रकाशो यस्य, तत् सम्बोधनम् । अलघुं-सारं मुक्तेर्मार्गमेष लघु - द्रुतमलक्षयत् -अभिजानीते स्म, 'लक्षिण् आलोचने' [सिद्धहेम. धातु. १८१५] ॥ १६॥

यो मङ्क्षु मस्तकमलक्षयदानतं त्वत्-पत्पांसुभिर्निजमभीकमलङ्गमूर्च्छ ! ।

श्रेयःशशाङ्कम् ! लताञ्जनपुष्पमञ्जो !, सोऽप्राप्यपाटकमलङ्घदघौघपङ्कम् ॥ १७॥

अव. यो नरो निजं मस्तकं त्वत्पत्पांसुभिरलक्षयत्-अङ्कयति स्म । मस्तकं किं विशिष्टम्? अभीकं-कम्पम्, 'अभीकं कम्पे' [] । न विद्यते लङ्गे - परिग्रहे मूर्च्छा यस्य, तत्सम्बोधनम् । श्रेयःशशाङ्के मः - शम्भुः, तत्सम्बोधनम्, 'मः शिवे' [] । लताञ्जनपुञ्जवत्-फलनीकज्जलवृन्दवन्मञ्जुः, तत्सम्बोधनम् । स अघौघपङ्कमलघत्-शोषयामास, 'लघु शोषणे' (सिद्धहेम. धातु. ९८) । अप्राप्यः पाटकः - रोधस्तटं यस्य तम् ॥ १७॥

मत्त्वाऽनलीकमलजत् तव शासनं यः, पुण्ये पथि प्रियमशङ्कमलग्नदोषे ।

नन्तुं सुशूकमलति स्म तमद्रिभिन्मुद-वल्लीबलाहकमशोकमलब्धिमुक्तम् ॥ १८॥

अव. यस्तव शासनमनलीकं-सत्यं मत्त्वा पुण्ये पथि अलजत्-ययौ, 'लज गतौ' [सिद्धहेम. धातु.(?)] । शासनं किं विशिष्टम्? अशङ्कं-निःसंशयम् । पथि किं विशिष्टे? अलग्नः - असक्ता दोषा यस्मिन्, 'लग्नं सक्ते' [] । तं नन्तुमद्रिभिन् -शक्रोऽलति स्म - उद्यमं व्यधात्, अड उद्यमे [सिद्धहेम. धातु. २५३] डलयोरैक्यम् । तं किं विशिष्टम्? सुशूकं-शोभनरूपम् । अलब्धयः- ज्ञानादीनामप्राप्तयः, ताभिर्मुक्तम् ॥ १८॥

श्लोकं सकृज्जितशशाङ्कमलब्धसौस्थयः, संहृष्टकौशिकमलम्भत तावकं यः ।

राज्याभिषेकमलषत् त्रिजगत् तदीयं, कर्तुं श्रियैकमलकैर्मृजयत् तदंही ॥ १९॥

अव. हे जिन ! अलब्धम्- अप्राप्तं दौ(सौ)स्थ्यं येन, इदृशो यः पुमांस्तावकं श्लोकं-यशः अलम्भत - जगौ, 'लभुङ् शब्दे' [सिद्धहेम. धातु. ७७८] । श्लोकं

कथम्भूतम्? संहृष्टः कौशिकः- शक्रो येन तम् । तदंही अलकैर्मृजयत् लिजगत् तदीयं
राज्याभिषेकं कर्तुमलषत्- वाञ्छति स्म, 'लषी कान्तौ' [सिद्धहेम. धातु. १२७] ।
श्रिया -विभूत्या एकं- श्रेष्ठम्, 'एकं श्रेष्ठे' [] ॥१९॥

हित्वाऽतिभावुकमलङ्घत तावकोक्त-मन्यत्र बोधकमलध्वसुमत्प्रबर्हः ।

उद्वेगकारकमलम्बत लातुमोकः, स्वं हत् स नारकमलज्जविशामधीशः ॥२०॥

अव. हे स्वामिन् ! यः पुमांस्तावकोक्तं हित्वाऽन्यत्र अलङ्घत-गच्छति स्म,
'लघुङ् गतौ' [सिद्धहेम. धातु. ६३८] । तावकोक्तं किम्भूतम्? अतिभावुकं -
प्रकामकल्याणम् । पुनः किं विशिष्टम्? बोधकम् । यः किम्भूतः? अलघवः येऽसुमतः,
तेषां प्रबर्हः - प्रधानः । स नारकं-नारकस्य ओकः-गृहं लातुं स्वं हृद्-मनः अलम्बत-
लम्बते स्म, 'लबुङ् अवसंसने' [सिद्धहेम. धातु. ७६६] । स किं विशिष्टः? अलज्जविशां-
निस्त्रपनराणां मध्येऽधीशः ॥२०॥

सत्योक्तिमूकमलखत् पथि यत् तवोक्ते-वृन्दं विशां कलितशङ्कमलम्बदृग् न ।

सञ्जाततर्कमललाममधोगतिस्त्री-सङ्गेन साकमलसत् सुचिरं तदत्र ॥२१॥

अव. हे जिन! यद् विशां-नराणां वृन्दं तवोक्तेः-वचसः पथि न अलखत्-अगमत्,
'लख गतौ' [सिद्धहेम. धातु. ६९] । वृन्दं किं विशिष्टम्? कलितशङ्कः-श्रितभयम् ।
[पुनःकीदृशम्?] अलम्बा-अदीर्घा दृग्-दर्शनं यस्य तत् । वृन्दं किं विशिष्टम्?¹
अधोगतिस्त्रीसङ्गेन साकं-सार्द्धमलसत्-चिक्रीड । 'लसत्(लस) क्रीडने' [सिद्धहेम. धातु.
५४३] । वृन्दं किं विशिष्टम्? सञ्जाततर्क-प्राप्तसंशयम्, अललामम्-अशोभनम् ॥२१॥

कन्दर्पकंसकमलाधिप ! निर्ममेऽत्र, त्वद्वाक्प्रदीपकमलं स्वमनोगृहं यः ।

ज्ञानं सदाऽधिकमलञ्जयदस्य भूयो, मोहच्छिदोत्सुकमलक्षमपथान्धभानुः ॥२२॥

अव. हे जिन ! यः पुमान् स्वमनोगृहं त्वद्वाक्प्रदीपकमलं-तव वचनदीपघरं निर्ममे,
'मलि धारणे' [सिद्धहेम. धातु. ८१०] । अस्याऽधिकं ज्ञानं भूयः-प्रभूतमलञ्जयत् -
प्रकाशं चकार 'लजुण् प्रकाशने' [सिद्धहेम. धातु. १८५८] । ज्ञानं किं विशिष्टम् ?
अलक्ष्म-अप्रधानः पन्थाः, स एवाऽन्धः- अन्धकारः, तत्र भानुः ॥२२॥

कीर्त्यस्तमौक्तिकमलत्तरसोपमान- कामाङ्कुशं यदुकुलार्क ! मलप्रभावम् ।

रुग्ध्वस्तलोचकमलञ्छनमुक्तिनुन्न- प्रत्यग्रपाकमलयोद्भवमंसलांसम् ॥२३॥

अव. हे जिन ! भवन्तमहं स्तुवे । भवन्तं किं विशिष्टम् ? कीर्तिभिरस्तानि

1. 'वृन्दं किं विशिष्टम्?' इत्यस्य स्थाने 'तद् वृन्दं' इति पाठोऽपेक्षितः ।

श्रुतसागर

18

अक्टूबर-२०२०

मौक्तिकानि येन । अलक्तरसोपमाः - यावकरसतुल्याः कामाङ्कुशा यस्य । मः - वेधाः, लः- शक्रः, तयोरिव प्रभावो यस्य तम्, 'मो विरञ्चौ' [] 'लो वज्रिणि' [] । रुग्भिर्ध्वस्तः लोचकः-कज्जलं येन तम् । अलञ्छनं-निष्कलङ्कम् । उक्तिभिः -वचनैर्नुन्नः-जितो मलयोद्भवः-चन्दनं येन तम् ॥ २३ ॥ युग्मम् ॥

विश्वैकनायकमलम्पटचित्तवृत्तिं, श्रीमन्नपङ्कम ! लघुश्वसितप्रसारम् ।

स्निह्यत्कनीनिकमलर्कमिवेष्टदाने, प्रह्वं स्तुवेऽणुकमलङ्गमहं भवन्तम् ॥ २४ ॥

युग्मम् ॥

अव. अलम्पटा-विषयेष्वनातुरा चित्तवृत्तिर्यस्य तम् । हे श्रीमन्! अपङ्का-निष्पापा मा-माता यस्य, तत्सम्बोधनम्, 'मा मातृश्रियोः' [] । लघुवत्-अगरुवत् श्वसितप्रसारः-मुखवायुर्यस्य तम्, 'लघु अगु(ग)रु(ः)' [] । स्निह्यन्त्यौ कनीनिके यस्य तम् । पुनः किं विशिष्टम्? इष्टदाने प्रह्वम् । कमिव? अलर्कमिव-श्वेतार्कमिव, 'अलर्को धवलार्के' [], श्वेतार्को हि वाञ्छितार्थकृद् भवतीति ख्यातिः(ः) । अणुकं-दक्षम् । अलङ्गम् - अविटम्, 'लङ्गः षिङ्गे' [सिद्धहेम. धातु. (?)] ॥ २४ ॥ युग्मम् ॥

क्लेशाब्धितारकमलम्बयदुज्ज्वलं त्वद्-वाक्यं कृपात्मकमलग्नमनाः पुमान् यः ।

सर्वो जनस्तकमलञ्जयदज्ञसञ्ज्ञं, पापप्ररूपकमला(ल)र्कमिवाऽतिनिन्द्यम् ॥ २५ ॥

अव. यस्त्वद्वाक्यमलम्बयत्-चिक्षेप, 'ड(डि)बुण् क्षेपणे' [सिद्धहेम. धातु. १६७५], डलयोरैक्यम् । यः किं विशिष्टः ? अलग्नम् - अलज्जितं मनो यस्य स निस्त्रपमनाः, 'लग्नं लज्जिते' [] । सर्वो जनस्तकं- तम् अलर्कमिव - सरोगश्चानमिवाऽतिनिन्द्यमलज्जयत्-भाषते स्म, 'लजुण् भाषणे' [सिद्धहेम. धातु. १७७५] ॥ २५ ॥

नित्यं तमेकमलघुं पथि पुण्यपूते, प्रावीण्यपेटकमलङ्घयदात्मवक्त्रे ।

.....¹, वाचां चयं कम! लतोपमकायगन्ध ! ॥ २६ ॥

अव. तमेकं प्रावीण्यपेटकं- पाण्डित्यमञ्जुषामात्मवित् - सुधीर्ना-पुमानलङ्घयत्-कथयति स्म, 'लघुण् भाषायाम्' [सिद्धहेम. धातु. १७६९.] । तं किं विशिष्टम्? पुण्यपूते पथि अलघुं-स्थिरम् । य आत्मवक्त्रे तावकं वाचां चयमलम्पयत्-एकीचकार,

1. अत्र श्लोकस्य तृतीयं चरणं लेखनदोषेन लिखितं नास्ति । तत्र 'यो [देव!]' तावकमलम्पयदात्मविन्ना' इति पाठः स्यात् ।

‘ड(डि)पुण् सङ्घाते’ [सिद्धहेम. धातु. १६३०], डलयोरैक्यम् । कः मृत्युः, तत्र मः - शम्भुः, तत्सम्बोधनम् । लतोपमः-कस्तूरीतूल्यः कायगन्धो यस्य, तत्सम्बोधनम् ॥ २६॥

आस्तेऽकलङ्क ! मलयस्थिर ! यस्य चित्ते, त्वन्नाम सत्कमलतान्तरिवाऽलिबालः ।
त्रैलोक्यदीपकमलम्भयताऽस्य सौरव्यं, वेश्मन्यशेषकमलाघववल्लिमूलम् ॥ २७॥

अव. हे अकलङ्क ! मलयः-पर्वतविशेषः, तदवत् स्थिरः, तत्सम्बोधनम् । सती-
शोभना कस्य-आत्मनो मा-श्रीः-ज्ञानादिगुणसम्पत्तिर्यस्य, तत्सम्बोधनम् । लतान्तः-
माधवीमध्येऽलिबाल इव यस्य चित्ते त्वन्नामाऽऽस्ते, तस्य वेश्मनि अशेषकं-सकलं
सौख्यमलम्भयत-एकीबभूव, ‘ड(डि)म्भिण् सङ्घाते’ [सिद्धहेम. धातु. १८३४],
डलयोरैक्यम् । सौख्यं किम्भूतम्? अलाघवं-गौरवम्, तदेव वल्लिः, तस्या मूलम् ॥ २७॥

आसीन्नखाङ्कमलपानतमंहियुग्मं, द्राक् ते सुरोकमलवश्रि यदीयमूर्ध्नि ।

विश्वाङ्गिनन्दकमलाभयदासुमुच्चैः, स्वं शं स मौक्तिकमलं महनीयमूर्तिः ॥ २८॥

अव. हे नाथ! यस्य मूर्ध्नि तवांहियुग्मं जज्ञे । अंहियुग्मं किं विशिष्टम्? नखानामङ्कः-
भूषा यत् तत् । पुनः किं विशिष्टम्? लम्-अमृतं पिबन्तीति लपाः-सुराः, न लपा अलपाः-
असुराः, तैरानतम्, ‘लपममृतम्’ [] । पुनः किं विशिष्टम्? सु-शोभना रोकाः-अंशवो
यस्य तद्, ‘रोको मयूखे’ [] । अलवा-अच्छिन्ना श्रीर्यत् तद्, ‘लवः कालभिदि छिदि’
[] । मौक्तिकं-मुक्तिसम्बन्धिशं-सुखमाप्तुंस्वम्-आत्मानमलाभयत्-प्रेरयामास, ‘लाभण्
प्रेरणे’ [सिद्धहेम. धातु. १८९२] । शं किं विशिष्टम्? न विद्यते लः - चलनं यस्य तत्, ‘लश्चलने’
[] ॥ २८॥

दामेव यः स्तवनमेतदुदारवर्णं, स्फुर्जद्गुणश्रिकमलग्रथितं सदर्थम् ।

कण्ठस्थितं वितनुते तमुपैति सद्यः, श्रीरिद्धहेमविजयप्रणयप्रकर्ष ॥ २९॥

अव. दामेति वृत्तं सुबोधम् । ‘कमलविजय(कमल)’ इति निजगुरुनामादि-
ममक्षरत्रयं सुभगमष्टोत्तरशतवारं मन्त्रमिवाऽशठमना अपठम् ॥ २९॥
इत्यष्टोत्तरकमलशब्दग्रथितस्य स्वोपज्ञश्रीनेमिनाथस्तवनस्याऽवचूरिः सम्पूर्णा ॥

संवत् १६६३ वर्षे चैत्रमासे श्रीपत्तननगरे सतीर्थकीर्तिविजयगणिना
लिखितः(ता) ॥ श्री गुरुनामग्रहणभक्त्येति ॥ भद्रं भूयात् ॥ श्रीः ॥

॥ इत्यष्टोत्तरशतशःसङ्कलितकमलशब्दगर्भितं श्रीनेमिस्तवनं सम्पूर्णम् ।

॥ श्रीपत्तननगरे ॥ सतीर्थकीर्तिविजयगणिना लिखितः(तम्) ॥ संवत् १६६३ वर्षे ॥ श्रीः ॥

(क्रमशः)

શ્રુતસાગર

20

અક્ટૂબર-૨૦૨૦

શ્રી વીરવિજયજી કૃત

૨૦ સ્થાનકતપ સ્તવન

ઉપેન્દ્ર ડી. ભટ્ટ

“તપઃ કર્મ વિનાશાય” ભવભ્રમણના કારણરૂપ કર્મોના વિનાશનું પ્રબલ સાધન તપ છે। તેમાં પળ વિશ્વના સર્વોત્કૃષ્ટ તારક તીર્થંકર પદ આપવાની તાકાત ધરાવતું તપ એટલે ૨૦ સ્થાનક તપ। આ તપ પ્રત્યેના વિશેષ આદરનું દર્શન તેની સંકળે રચનાઓ અને પરંપરાથી શ્રીસંઘમાં ચાલી આવતી આરાધનામાં થાય છે। આ તપ સંદર્ભેની અનેક રચનાઓ પ્રકાશિત થઈ છે। છતાં હજુયે ઘણી રચનાઓ હસ્તપ્રતોમાં પ્રકાશનની રાહ જોતી સચવાયેલી છે। તેવી જ એક રચનાનું અત્રે સંપાદન કરવામાં આવે છે।

કૃતિ પરિચય

પ્રસ્તુત કૃતિ પ્રસિદ્ધ કવિ શ્રી વીરવિજયજીની રચના છે। ૨૦ સ્થાનક સ્વયં મંગલરૂપ છે છતાં કૃતિના પ્રારંભે કર્તાએ શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથનું સ્મરણ કર્યું છે। પ્રસ્તુત કૃતિમાં ૨૦ સ્થાનકના ગુણોની ૨૦ ગાથા, મંગલાચરણની ૧ અને ચમાસમણના ૧ દોહા સહિત કુલ ૨૨ ગાથાબદ્ધ લઘુ રચના છે। કૃતિમાં પ્રત્યેક સ્થાનકના ગુણોની સંખ્યા દર્શાવી આરાધનાનો નિર્દેશ કરેલ છે।

શાસનપતિ, આસન્ન ઉપકારી ભગવાન મહાવીરસ્વામીનું ઉદાહરણ ટાંકતાં જણાવ્યું કે જેમ પ્રભુએ નંદનમુનિના ભવમાં ૨૦ સ્થાનકતપની આરાધના કરી હતી તેમ અન્ય ભવ્યાત્માઓએ પણ આરાધના કરવી। કવિએ આ સંદર્ભેના દોહાને ચમાસમણના દોહા તરીકે સ્વીકારી પ્રત્યેક ગુણની ગાથા બાદ પુનઃ-ઉનઃ ઉચ્ચારવા નિર્દેશ કરેલ છે। પ્રતિલેખકની ક્ષતિથી ક્યાંક-ક્યાંક યોગ્યરૂપે આ દોહાના રહી ગયેલા ઉલ્લેખને તથા ચમા૦ ક્રમાંકને અર્મે સુધારી એકરૂપતા જાળવી યોગ્યક્રમે નોંધેલ છે। અંતિમ ગાથા ફલશ્રુતિ તથા કર્તાની છે તેના અંતે પણ પ્રતિલેખક દ્વારા ચમા૦ દૂહાનો સંકેત આપેલ છે। ત્યાં ચમા૦ આપવું કે કેમ તે સંદિગ્ધ રહે છે। ગુંણ, ખાંખ્યા, બ્રંહ્મ વગેરે શબ્દોમાંથી અનાવશ્યક અનુસ્વારોને હટાવી સંપાદન કરેલ છે। કૃતિની ભાષા અને વિષય સરલ તથા સમજાય તેવા હોવાથી તેની વિશેષ સ્પષ્ટતા કરવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી।

कर्ता परिचय

કૃતિની અંતિમ ગાથાથી કર્તા સ્પષ્ટ જણાય છે । શ્રી શુભવિજયજીના શિષ્ય સુપ્રસિદ્ધ કવિ શ્રી વીરવિજયજી આ કૃતિના કર્તા છે । કર્તાની અન્ય અનેક રચનાઓ શ્રીસંઘમાં વિશેષ આદરપાત્ર બની છે અને કર્તાના વ્યક્તિત્વ તથા કર્તૃત્વથી વાચકો સુપરિચિત હશે જ છતાં યત્કિંચિંત પરિચય આપવાનો પ્રયાસ કરું છું ।

શ્રી વીરવિજયજીની પરંપરા

તપાગચ્છીય પરંપરામાં ભગવાન મહાવીરની ૫૫મી પાટે આચાર્ય શ્રી હેમવિમલસૂરિ (વિ.સં.૧૫૨૦-૧૫૮૩) તેમની પાટે આચાર્ય શ્રી આનંદવિમલસૂરિ (વિ.સં.૧૫૯૫) તેમની પાટે આચાર્ય શ્રી દાનસૂરિ (વિ.સં.૧૬૨૧) તેમની પાટે આચાર્ય શ્રી હીરસૂરિ (વિ.સં.૧૫૮૩-૧૬૫૨) તેમની પાટે આચાર્ય શ્રી સેનસૂરિ (વિ.સં.૧૭મી) તેમની પાટે આચાર્ય શ્રી વિજયસિંહસૂરિ (વિ.સં.૧૮મી) તેમની પાટે પંન્યાસ શ્રી સત્યવિજય (વિ.સં.૧૮મી) તેમની પાટે મુનિ શ્રી કપૂરવિજય (વિ.સં.૧૮મી) તેમની પાટે મુનિ શ્રી ચિમાવિજય (વિ.સં.૧૯મી) તેમની પાટે ગણિ શ્રી જસવિજય (વિ.સં. ૧૮૯૧) તેમની પાટે ગણિ શ્રી શુભવિજય (વિ.સં.૧૯મી) તેમના શિષ્ય વીરવિજયજી થયા ।

વીરવિજયજીના શિષ્ય રંગવિજયજી દ્વારા રચિત વીરવિજયનિર્વાણ રાસના આધારે જદ્રોસર નામે બ્રાહ્મણ અને તેમની પત્ની વિજયાથી કેશવ નામનો પુત્ર થયો । કેશવ રાજનગરથી પાલીતાણા આવતા માંદો પડ્યો । શ્રી શુભવિજયજી મહારાજે તેમની બીમારી દૂર કરી, સમય જતા વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થવાથી ચંભાત સંઘને બોલાવી વિ.સં.૧૮૪૮ કાર્તિક માસમાં સંયમનો સ્વીકાર કર્યો, એમનું નામ વીરવિજય રાખવામાં આવ્યું । ધીરવિજય તથા ભાણવિજય ગુરુ ભાઈઓ સાથે શાસ્ત્રાભ્યાસ કર્યો । વિ.સં.૧૮૫૮માં સ્થૂલિભદ્ર શિયલવેલ અને અષ્ટપ્રકારી પૂજા કૃતિની રચના કર્યા બાદ ગુરુ સાથે અમદાવાદ આવ્યા । ત્યાંથી વટપદ્ર (વડોદરા) ગયા, ત્યાં તેમને પંન્યાસપદ આવ્યું । શુભવિજયજી વિ.સં.૧૮૬૦ ફાગણ સુદ ૧૨ના દિવસે કાઠધર્મ પામ્યા પછી વીરવિજયજી વિહાર કરી ક્રમશઃ લીંબડી, વઢવાણ અને સુરત આવ્યા । ત્યાં એક અંગ્રેજનો યતિ સાથે તિથિ સંબંધી વિવાદ થયો વીરવિજયજીએ તિથિ અંગે પોતનો મત પ્રસ્તુત કર્યો । તેનાથી અંગ્રેજ ખુશ થયો અને વીરવિજયજીને સુરતમાં ખુશીથી રહેવા દીધા । વિ.સં.૧૯૦૮ ભાદ્રપદ વદ ૩ ગુરુવારના રોજ વીરવિજયજી કાઠધર્મ પામ્યા ।

વીરવિજયજી જૈનજગતના પ્રખર વિદ્વાન હતા । એમના દ્વારા રચિત સુરસુંદરી રાસ

(वि. १८५७), महावीरजिन स्तवन (वि. १८६४), चंद्रशेखरनृप रास (वि. १९०२) तथा अन्य जिनस्तुति, स्तवन, स्तोत्र, सज्झाय, पूजा, रास आदि संबंधी ४०० थी वधारे साहित्य प्राप्त थाय छे ।

प्रत परिचय

प्रस्तुत कृतिथी संबंधित प्रत आचार्य श्री कैलाससागरसूरि ज्ञानमंदिर, कोबामां उपलब्ध छे । हस्तप्रत संख्या ३४९५१ना आधारे आ कृतिनुं संपादन करवामां आव्युं छे । आ प्रतमां मात्र १ पत्र छे । आ प्रतनुं प्रतिलेखनवर्ष अनुमानित वि.सं. १८मी छे । अक्षर सामान्य, लेखनशैली सुंदर, स्पष्ट अने सुवाच्य छे ।

आ प्रतना आधारे संपादननी तक आपवा बदल आचार्य श्री कैलाससागरसूरि ज्ञानमंदिर, कोबा तथा संपादन कार्यमां मदद करवा बदल श्रुतसागर संपादक मंडलनो हुं खुब-खुब आभार व्यक्त करुं छुं ।

२० स्थानकतप स्तवन

॥८०॥ श्री शंखेश्वर शिर नमी, कहेस्युं तप सुविचार ।

प्रणमंतां पातिक टले, जो प्रणिध्यांन उदार ॥१॥

बार गुणे अरिहा प्रभु, ते अरिहंतने ध्याय ।

विधियोग योगोज्वले, तो तन्मई ते थाय ॥२॥

त्रिसलानंदन साहिबो नंदनभव में कीध ।

तिम करिइं उजमालथी, श्रुत उपदेस प्रसीद खमा०१ ॥ ए दुहो गुणदीठ कहेवो.

कर्मदहन शितल हुआ, असंख्यात प्रदेश ।

सिद्ध प्रभुने प्रणमीइं, गुण एकत्रीस विसेस ॥३॥ त्रिसला० ख०...२

सगविह पवयण वाघवा(?), भाख्या द्वादश अंग ।

लही त्रीपदी गणधर प्रभु, प्रणमो तास उपांग ॥४॥ त्रिसला० ख०...३

छत्रीस छत्रीसी गुणे करी, वली आचरणा सिद्ध ।

आचारय संप्रति समे, दीपक भावे दीठ ॥५॥ त्रिसला० ख०...४

ज्ञानादिक त्रिक भेदथी, अथवा वळी दस भेद ।

थवीर नमुं पंचम पदे, कर्ता कर्म विछेद ॥६॥ त्रिसला० ख०...५

पणवीस गुणे उवझायजी, भणे भणावे सूत्र ।

सूरिपदलायक महागुणी भाखे नही उत्सूत्र

॥७॥ त्रिसला० ख०...६

षट् व्रत आदे सगवीस, गुणगण रयणनिधान ।

धर्मध्यांन ध्याता मुनी, भाव न शुक्ल प्रधान

॥८॥ त्रिसला० ख०...७

नांण नमो पद आठमे, सामान्ये सुविसेस ।

पंचभेद दुख छेदना, नंदि श्रुत उपदेस

॥९॥ त्रिसला० ख०...८

दर्शन सडसठि भेदथी, होवें मीत संसार ।

पुद्गल अरधे शिव लहे, स्थिति उत्कृष्ट विच्यार

॥१०॥ त्रिसला० ख०...९

वीनय करो जण तेरनो, ते पण च्यार प्रकार ।

इम बावन भेद करी, विनय सुगुण भंडार

॥११॥ त्रिसला० ख०...१०

पंचभेद चारित्रना, अथवा सग दसभेद ।

मूलव्रत निरतिचारना, धरंता तत्व उमेद

॥१२॥ त्रिसला० ख०...११

ब्रह्म नमो पद बारमे, नवविध सुरनर भेद ।

धरता इह भव जस लही, परभव देव विनोद

॥१३॥ त्रिसला० ख०...१२

किरियाणं पद तेरमे, जे रमस्ये नरनारि ।

पणवीस किरिया छंडीने, अक्रियपद निरधार(रि)

॥१४॥ त्रिसला० ख०...१३

द्वादश भेदे तप कह्यो, भेद वली पचास ।

नाण सही तप निर्मलो, नही तस बालविलास

॥१५॥ त्रिसला० ख०...१४

लब्धिगुणे गोयम नमो, भेद भला अडवीस ।

संभव(?) तपथी जांणीइं, जिनआणा सुजगीस

॥१६॥ त्रिसला० ख०...१५

उत्कृष्टे काले हुवे, जिन एकसो सित्तेर ।

जघन्य दस वीस संप्रति, अंग प्रथम नही फेर

॥१७॥ त्रिसला० ख०...१६

चरणकरण सित्तरी गुणे, गुणवंता मुनीराज ।

मूल उत्तर गुण निरमला, ते पण नमीइं आज

॥१८॥ त्रिसला० ख०...१७

नांणविसेषे पदे नमो, भेद एकावन जाण ।

विशेषावस्यक में कहे, पूज्य वचन परमाण

॥१९॥ त्रिसला० ख०...१८

श्रुतसागर

24

अक्टूबर-२०२०

पीस्तालीस आगम कक्षां, अगम अरथ सुविचार ।

पद प्रणमो उगणीसमें, पूजा अष्टप्रकार

॥२०॥ त्रिसला० ख०...१९

सिद्धाचल आदे नमो, तीरथ पंच प्रकार ।

भवजलथी तीरे ठवे, ते तीरथ निरधार

॥२१॥ त्रिसला० ख०...२०

इंम वीसस्थानक गुरुमुखे, उचरस्ये विधियोग ।

श्री शुभवीर कहे भविक, लेहस्ये जिनपद भोग

॥२२॥ त्रिसला० ख०...

॥ इति वीसस्थानक खमासण देवरावा संपूर्ण ॥**(अनुसंधान पृष्ठ ३३ से)**

है बल्कि सुगम भी है। अ से ह तक प्रत्येक वर्ण के विभाग बनाए गए हैं तथा प्रत्येक विभाग के पूर्व उस वर्ण से संबंधित संक्षिप्त परिचय दिया गया है, जिससे कोष के अध्ययन में तथा क्रमिक अर्थ निर्णय में अत्यन्त सुगमता प्रतीत होती है।

प्रस्तुत कोष के सर्जक परम पूज्य आचार्य श्री राजेन्द्रसूरीश्वरजी महाराज साहब के प्रशिष्य एवं पूज्य मुनिवर श्री राजपुण्यविजयजी महाराज साहब के शिष्य पूज्य मुनि श्री राजसुन्दरविजयजी महाराज साहब हैं। ज्ञातव्य है कि पूज्य मुनिश्रीजी ने २३ वर्ष की अल्पायु एवं दीक्षा पर्याय के मात्र ९वें वर्ष में ही इस विशाल ग्रन्थ के सर्जन का कार्य प्रारम्भ किया और तीर्थाधिराज श्री सम्मैतशिखरजी से गुजरात के विहार मार्ग में मात्र ५५ दिनों में ही पूर्ण किया है। कोषरचना का प्रारम्भ माघ कृष्ण पंचमी वि. सं. २०६६ को कैमुरगिरिमाला-बिहार में हुआ और समापन चैत्र पूर्णिमा वि. सं. २०६६ को केसरियाजी तीर्थ राजस्थान में हुआ। पूज्यश्रीजी की यह रचना विश्व की एक अनन्य आश्चर्यकारक कृति है, ऐसा कहें तो कोई अतिशयोक्ति नहीं होगी। इससे पूर्व भी मुनिश्री ने अनेक संस्कृत, गुजराती एवं हिन्दी भाषामय साहित्य की रचना करके जैन साहित्य को समृद्ध किया है।

प्रस्तुत कोष का प्रकाशन एवं मुद्रण भी बहुत ही सुन्दर एवं आकर्षक है। आचार्य श्री कैलाससागरसूरि ज्ञानमंदिर, कोबा परिवार का यह सौभाग्य है कि पूज्यश्री ने इस कोष की रचना में ज्ञानमंदिर में संकलित ग्रंथों का सबसे अधिक उपयोग किया है।

पूज्यश्रीजी की यह रचना एक सीमाचिह्नरूप प्रस्तुति है। संघ, विद्वद्बर्ग, जिज्ञासु इसी प्रकार के और भी उत्तम प्रकाशनों की प्रतीक्षा में है। मुनिश्री की साहित्यसर्जन यात्रा सदैव जारी रहे, ऐसी शुभेच्छा है।

पार्श्वनाथदशभव स्तवन

महेन्द्र सोभागमलजी तिलेसरा(आहोर)

आ कृति पार्श्वनाथ भगवानना दस भव रजु करती लघु रचना छे । आ रचनामां शरूआतनी १० गाथामां कविए पार्श्वनाथ भगवानना भवोनुं स्वरूप आलेख्युं छे । त्यार पछी ३ गाथामां कविए पार्श्वनाथ भगवानना तीर्थोनो महिमा वर्णवी छेल्लेथी बीजी गाथामां प्रभुना नामस्मरणनुं फल आलेख्युं छे । छेल्ले कृतिमां पोतानी गुरु-परंपराने आलेखी काव्यनुं समापन कर्युं छे । प्रस्तुत कृतिमां आवता विविध तीर्थोमां समेतशिखर, शंखेश्वर, गोडीजी, अंतरीक्ष, अवंती, मगसी, तंबावती(खंभात), भीडभंजन, चिंतामणि, पंचासर, पालविहार, वरकाणा, फलवृद्धि, रावण, नवखंडा, अझारानो समावेश थाय छे ।

कृतिकार प्रेमविजयजी पंडित रत्नहर्षमुनिना भाई छे । तेमणे करेली अन्य रचनाओमां तीर्थमाला नामनी ४१ कडीनी रचना, आत्मशिक्षा भावना १८५ गाथानी रचना, शलुंजय स्तवन २३ गाथानी रचना, धनविजयनो रास तथा सीतासती सज्झाय ए लघु रचनाओ पण करी छे । विशेषमां तेओना जीवननो कोई परिचय अमारा ध्यानमां नथी । एकमात्र मुनि प्रेमविजयजीए संयमी पर्यायमां स्वीकारेला अभिग्रहोनी एक टीप(नोध) अनुसंधानना छठ्ठा अंकमां छपायेली मळे छे । जे पूज्यश्रीनी आचार संपन्नता तथा त्याग विशेषने जणावे छे । मुनिश्रीना अन्य परिचय माटे विविध भंडारो तपासवानी जरूर छे । संपादनार्थे प्रस्तुत ग्रंथनी नकल आपवा बदल श्री नेमि विज्ञान कस्तुरसूरि ज्ञान भंडार (सुरत)ना व्यस्थापकोनो खूब खूब आभार ।

पार्श्वनाथदशभव स्तवन

॥ॐ॥ ढाल ॥ गौतमस्वामि रास माहिली ॥

हु किम ए वीर जिणंद, भगति भोलो भोलव्युं ए-

गाथाय गाथाय पहिलि पदइ अनि त्रीजि पदइ कहिवी- ए देसी जाणवी ॥

कवीजन हो केरी माय, सरस वचन दीयो सरसती ।

हुं गाइसि^१ हो दस भव पास, पास सेवा करि सू(सु)रपती

॥१॥

पुतनपुर हो अरिवृंदराय, विश्वभूत परहोत ^३ वली ।	
तस नंदन हो सुर अवतार, दोय बंधव मलि मनिरली	॥२॥
पहिलि भव हो कहूँ मरभूत, बीजि गज अति सुंदर ।	
त्रीजि भव हो आठमइ सुरलोक, कर्णवेग चोथि विद्याधर	॥३॥
पांचमि भव हो अमर विमान, छठि वज्रनाभ राय जाणीय ।	
सातमि भव हो पंच ग्रईवेक, आठमि चक्रव्रत ^३ वखाणीय	॥४॥
नोमि ^४ भव हो दसमि देवलोक, सुरपदवीय सुहामणी ।	
वाणारसी हो आससेन राय, तस घर दोलत अति घणी	॥५॥
तस घरणी हो वामादेवी नादि(मि), चउद सुपन लहि वली ।	
दसमि भव हो दसमि देवलोक*, पोस दशमी जनम्या मनरली	॥६॥
मा(म)होच्छव कि(क)रि हो सुरपती कोडि, माय ताय पोहती ^५ मनरली ।	
प्रभावती हो पास कुमार, परणाव्या प्रभुजी वली	॥७॥
पंचविषइ हो भोगविलास, राज तजी संज्यम ^६ वरी ।	
घनघाती हो पाम्यु केवलन्यान, कर्म रासि दूर करी	॥८॥
समोसरणि हो बइठा स्वामि, बारि परषदा तिहा मली ।	
करि ज्योजन ^७ हो वाण वखाण, भविजन भावि सुणि वली	॥९॥
देस विदेसि हो करीय विहार, नर नारी बहु तारीया ।	
समी(ममै)तसिखर हो अणसण कीध, मुगतिपुरी पधारीया	॥१०॥
पास महमा हो ठामोठामि, संखिसर गोडी राजीयो ।	
अंतरीक हो अवंती जाण, मगसी महिमा गाजीयो	॥११॥
त्रंभावती हो थंभण पास, भीडभंजण चं(चिं)तामणी ।	
पंचासरो हो पाल-विहार, जस नामे ऋधि हो घणी	॥१२॥
वरकाणा हो फलवधि(र्धि)देव, रावण रोग हरि सदा ।	
नवखंडा हो अझारू नमेसि ^८ , नमता दुख नावि कदा	॥१३॥

* आ पंक्ति नवमा भवमां लखाई गई छे । जेथी अही “दसमि भव दसमि देवलोक[थी] एवा च्यवन पाम्याना संदर्भे प्रयोजाई हशे एवुं अमने लागे छे ।

धनहीन हो पामि धन कोडि, पुत्रहीन तस पुत्र मलि ।

संकट विकट हो पड्या नर जेह, तुम नाम जपता स[हु] दूख टालि ॥१४॥

श्रीतपगच्छ हो विजिसेन राय, श्रीविमलहरिख-सीस इम कहि ।

पंडित रत्नहर्ष हो बंधु गायो पास, पास नामि प्रेमविजि सुख लहि ॥१५॥

॥ इति श्री पास दस भव तवनसंपूर्णमिति ॥ श्राविका फूला पठनार्थ ॥

शब्दकोश

१. गाइसि- गाईश, २. परहोत- पुरोहीत, ३. चक्रवत- चक्रवर्ति, ४. नोमि- नवमी, ५. पोहती- पहींची, ६. संज्यम- संयम, ७. ज्योजन- योजन, ८. नमेसि- नमीश.

सुकृत अनुमोदना

परम पूज्य राष्ट्रसन्त आचार्यदेव श्री पद्मसागरसूरीश्वरजी महाराज साहब के ८६वें जन्मोत्सव पर दि. २९/०८/२०२० पर आयोजित अनेकविध शासन प्रभावना व धर्मप्रभावना के कार्यक्रम के अन्तर्गत पूज्य राष्ट्रसन्त की प्रेरणा से तथा पूज्य प्रशान्तसागरजी म. सा. के मार्गदर्शन में विविध महानुभावों के द्वारा १८० से अधिक साधर्मिक परिवारों को यथासम्भव आर्थिक सहयोग किया गया ।

कोबा, ट्रस्टमण्डल की ओर से ट्रस्टी श्री दर्शितभाई शाह ने इस सुकृत की अनुमोदना करते हुए कहा कि इन कार्यों के द्वारा आप महानुभावों ने अपने नाम को सार्थक व जीवन को सही अर्थ में सफल बनाया है। आप लोगों के द्वारा किए गए कार्य वास्तव में श्रीसंघ व समाज के लिये कल्याणकारी हैं।

आप महानुभावों ने पूज्य गुरुदेवश्री की प्रेरणा पाकर जीवदया, साधर्मिकभक्ति, अनुकंपा, श्रुतसंरक्षण इत्यादि बहुविध सुकृतों में सहयोग किया है। इसके लिए श्री महावीर जैन आराधना केन्द्र, कोबा तीर्थ परिवार हृदय से अनुमोदना करते हुए आभार व्यक्त करता है।

जिनशासन के प्रति श्रद्धावनत एवं पूज्य गुरुदेव के प्रति समर्पित आप सभी गुरुभक्तों के जीवन का प्रत्येक कार्य श्रीसंघ को सदैव नया संदेश, नई शक्ति व नई प्रेरणा देता रहेगा।

ધર્મકથાનુયોગની મહત્તા અને શ્રી દેવભદ્રસૂરિકૃત કથારત્નકોશ*

મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજી

૧. ભારતીય કથાસાહિત્યની વિપુલતા

આજની પ્રત્યક્ષ દુનિયામાં જે માનવપ્રજા વસે છે તેમાં મળેલા-ગળેલા કુશાગ્રમતિવાળા લોકો બે-ત્રણ ટકા જેટલા જ છે, જ્યારે બાકીનો ૯૭ ટકા જેટલો ભાગ અક્ષરજ્ઞાન વિનાનો છતાં સ્વયંસ્ફુરિત સંવેદનવાળો છે। આમાં કેવળ અક્ષરપરિચય ધરાવનારા અને અક્ષરપરિચય વિનાના છતાં પોતાની હૈયાઝલતથી વ્યવહાર અને પરમાર્થનો તોડ કાઢનારા લોકોનો સમાવેશ છે। આ ૯૭ ટકા જેટલી અત્યધિક સંખ્યા ધરાવનારા લોકો વિજ્ઞાન, તત્ત્વજ્ઞાન, ગણિતવિદ્યા, ભૂગોળ કે ખગોળવિદ્યામાં ઝૂંડા ઊતરવા જરાય રાજી નથી તેમ તૈયાર પળ નથી। તેમને તો ઘણી સરળ રીતે સમજ પડે અને એ સમજ દ્વારા જીવનનો રસ માણી શકાય અને વ્યવહાર તેમ જ પરમાર્થને સમજી માનવજીવનની કૃતકૃત્યતા અનુભવાય એવા સાહિત્યની અપેક્ષા છે। એટલે એ વસ્તુને આપણા પૂર્વ મહર્ષિઓએ વિપુલ પ્રમાણમાં કથા, ઉપકથા, આખ્યાન, આખ્યાયિકાઓ, ઐતિહાસિક ચરિત્રો આદિ સર્જીને પૂરી રીતે સંતોષી પળ છે। આ રીતે જોતાં કથાસાહિત્યનો સંબંધ મુખ્યત્વે આમજનતા સાથે છે અને આમજનતા વિપુલ હોવાથી તેની સાથે સંબંધ ધરાવતું કથાસાહિત્ય પણ વિપુલ, વિવિધ અને આમજનતાની ખાસિયતોને લક્ષમાં રાખી સુગમ અને સુબોધ ભાષામાં સર્જાયેલું છે। આ પ્રકારનું કથાસાહિત્ય જેમ જૈન સંપ્રદાયમાં વિપુલ છે એ જ રીતે વૈદિક અને બૌદ્ધ સંપ્રદાયમાં પણ અતિ વિપુલ પ્રમાણમાં છે એટલું જ નહિ, પણ ભારતવર્ષની જેમ ભારતવર્ષની બહાર પણ આ જાતનું કથાસાહિત્ય એટલા જ પ્રમાણમાં ઉપલબ્ધ થાય છે। જ્ઞાનની દૃષ્ટિએ વિજ્ઞાન, તત્ત્વજ્ઞાન, ભૂગોળ, ખગોળ, ગણિત, આયુર્વેદ, અધ્યાત્મશાસ્ત્ર, યોગવિદ્યા, પ્રમાણશાસ્ત્ર વગેરે વિદ્યાનું મહત્ત્વ જરાય ઓછું નથી, પરંતુ તે બધી ગહન વિદ્યાઓને સર્વગમ્ય કરવાનું સાધન માત્ર એક કથાસાહિત્ય છે, માટે જ ભારતવર્ષના તેમ જ ભારતની બહારના પ્રાચીન-અર્વાચીન કુશાગ્રમતિ વિદ્વાનો પણ કથાસર્જનની પ્રવૃત્તિમાં પડ્યા છે અને એ દ્વારા એમણે આમજનતાને ત્યાગ, તપ, વૈરાગ્ય, ધીરજ, ક્ષમા, નિઃસ્પૃહતા, પ્રાણિસેવા, સત્ય, નિર્લોભતા, સરળતા આદિ ગુણોની સિદ્ધિ માટે વિવિધ પ્રેરણા આપી છે। આમજનતાને કેળવવાનું કામ સહજ સાધ્ય નથી, તેમ છતાં ત્યાગ,

*શ્રી જૈન આત્માનંદ સભા, ભાવનગર દ્વારા સં. ૨૦૦૦માં પ્રકાશિત શ્રી દેવભદ્રસૂરિકૃત “કથારત્નકોશ”ની પ્રસ્તાવનામાંથી અપેક્ષિત અંશ સાંભાર.

સદાચાર, સરલતા, સમયજ્ઞતા આદિ સદ્ગુણોથી વિભૂષિત મહાપુરુષો આમજનતાને ઉપદેશ દ્વારા કેલવી શકે છે, સાહિત્યસર્જન દ્વારા દોરી શકે છે અને અનેક ગુંચો ઉકેલી તેની સાધનાના માર્ગને સરલ બનાવી આપે છે । આ દૃષ્ટિએ પળ કથાસાહિત્યનું મૂલ્ય અનેકગણું વધી જાય છે ।

૨. જૈન પ્રવચનમાં કથાનુયોગનું સ્થાન

જેમ મહાભારત અને રામાયણના પ્રણેતા વૈદિક મહર્ષિઓએ આમજનતાના પ્રતિનિધિ બની એ ગ્રંથની રચના કરી હતી, એ જ પ્રમાણે જૈન પરંપરાએ પળ આમજનતાની વિશેષ સ્થાના કરવામાં જ પોતાનું ગૌરવ માન્યું છે । એક કાલે જ્યારે વૈદિક પરંપરા આમજનતાની મટી રાજાઓની આશ્રિત થઈ આમજનતાનું પ્રતિનિધિપણું ગુમાવી બેઠી હતું જ નહિ, પળ એ આમજનતાની સ્વાભાવિક ભાષા તરફ પળ સુગાલવી થઈ ગઈ, બરાબર એ જ વસ્તુને જૈન પરંપરામાં અનુક્રમે થયેલ મહામાન્ય તીર્થંકર ભગવાન શ્રી પાર્શ્વનાથ અને શ્રમણ ભગવાન શ્રી વીર-વર્ધમાનસ્વામીએ આમજનતાનું પ્રતિનિધિપણું કર્યું અને તેની સ્વાભાવિક ભાષાને અપનાવી તે દ્વારા જ પોતાનું ધર્મતીર્થ પ્રવર્તાવ્યું અને આમજનતા સુધી પહોંચે એવા સાહિત્ય નિર્માણને પૂરેપૂરો ટેકો આપ્યો, હતું જ નહિ, પળ જૈન પ્રવચનના જે મુખ્ય ચાર વિભાગ બતાવ્યા છે તેમાં આમજનતાના અતિપ્રિય એ કથાસાહિત્યને સ્થાન પળ આપ્યું છે । જૈન પ્રવચન ચરણકરણાનુયોગ, ધર્મકથાનુયોગ, ગણિતાનુયોગ અને દ્રવ્યાનુયોગ, એ ચાર વિભાગમાં વહેંચાયેલું છે । આમાં આમજનતાનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવનાર ધર્મકથાનુયોગ વિશિષ્ટ સ્થાન ભોગવે છે । સદાચરણોના મૂલ નિયમો અને તેમને આચરણમાં મૂકવાની વિવિધ પ્રક્રિયાઓના સાહિત્યનું નામ ચરણકરણાનુયોગ છે । એ સદાચરણો જેમણે જેમણે-સ્ત્રી કે પુરુષે-આચરી બતાવ્યાં હોય, એવાં આચરણથી જે લાભો મેલ્યા હોય અથવા એ આચરણો આચરતાં આવી પડતી મુસીબતોને વેઠી તેમણે જે રીતે પાર કરી હોય, તેવાં સદાચારપરાયણ ધીર, વીર, ગંભીર સ્ત્રીપુરુષોનાં ઐતિહાસિક કે કથારૂપ જીવનના સર્જનનું નામ ધર્મકથાનુયોગ છે । આ વિષે શાસ્ત્રકાર તો એમ પળ કહે છે કે, આવા પ્રકારના ધર્મકથાનુયોગ વિના ચરણકરણાનુયોગની સાધના કઠણ બની જાય છે અને જનતા તે તરફ વલતી કે આકર્ષાતી પળ નથી । આમ જૈન દૃષ્ટિએ ‘એક અપેક્ષાએ ચારે અનુયોગોમાં ધર્મકથાનુયોગ પ્રાધાન્ય ધરાવે છે’ એમ કહેવું લેશમાત્ર અનુચિત નથી । જેમાં સ્વગોલભૂગોલનાં વિવિધ ગણિત આવે તે ગણિતાનુયોગ અને જેમાં આત્મા, પરમાત્મા, જીવાદિ તત્ત્વો, કર્મ, જગતનું સ્વરૂપ વગેરે કેવલ સૂક્ષ્મબુદ્ધિગ્રાહ્ય વિષયો વર્ણવવામાં આવ્યા હોય તે દ્રવ્યાનુયોગ ।

ક્રમશઃ

प्राचीन पाण्डुलिपियों की संरक्षण विधि

राहुल आर. लिवेदी

(गतांक से जारी...)

हस्तप्रतों में लगे हुए दाग-धब्बों को हटाने के लिए सबसे बेहतर तकनीक यह है कि इसे सक्शन टेबल (Suction table) या फिर वैक्यूम प्रोब (Vacuum probe) पर यह प्रक्रिया की जाये। किस तरह के दाग को किन केमिकलों से हटाया जा सकता है, उनके नाम इस प्रकार हैं -

1. पेन्ट - एसीटोन, एल्कोहल व जाइलिन या पायाराडिन का मिश्रण जिसे बाद में पानी से या तारपीन से धो दिया जाये।
2. तेल - हेक्सेन, टोलुइन या कार्बन-टेट्राक्लोराइड
3. मोम - पेट्रोल, हेक्सेन, टोलुइन
4. सेलोटैप - ड्रायक्लोरोमिथिलेन
5. फफूँद का दाग - ईथाइल एल्कोहल
6. चाय या कॉफी - पोटेशियम परबोरेट
7. ग्रीस/ऑइल - ट्रायक्लोरोइथिलेन या कार्बन टेट्राक्लोराइड
8. बॉल पेन - डाइमेथिल फॉर्मेमाइड (dimethylformamide)
9. पानी के दाग - वॉटर + ईथेनोल (आवश्यक मात्रानुसार)

कागज में ऐसे कई दाग होते हैं जो धोने व कार्बनिक केमिकलों से नहीं निकाले जा सकते हैं। ऐसे दागों को **ब्लीचिंग** के माध्यम से हटाया जाता है, लेकिन यह पद्धति बहुत हानिकारक है। क्योंकि यह प्रक्रिया पेपर को कमजोर कर देती है। ब्लीचिंग के कई तरीके हैं और अपने कार्यों के अनुसार उन्हें निम्न भागों में बाँटा जा सकता है-

1. ऑक्सीकरण अभिकर्मक

क) क्लोरीन यौगिक

1. हाइपोक्लोराइट विलयन
2. क्लोरीन डाइ-ऑक्साइड
3. क्लोरोएमिन
4. क्लोरस अम्ल

ख) क्लोरीन रहित यौगिक

1. पोटेशियम परमेगनेट
2. सोडियम परबोरेट
3. हाइड्रोजन पर-ऑक्साइड
4. ओज़ोन

यह प्रक्रिया अपने आप में बहुत लम्बी होती है, जिसमें पर्याप्त सावधानी बरतनी पडती है। इसलिए यहाँ मात्र सारभूत बातें ही बताई गई हैं।

पाण्डुलिपियों की मेन्डींग (मरम्मत) तथा फूल लाईनिंग

पाण्डुलिपियों में जिनकी दशा सामान्य है, जिसमें किनारियाँ खंडित होना, जीवातकृत छिद्र होना, पत्र में छेद होना, ऐसी हस्तप्रतों की मेन्डींग प्रक्रिया की जाती है। जिसमें जापानी आदि टिशु पेपर के फाईबर (कागज के रेशा/तंतु) से छिद्रों को बंद कर दिया जाता है, आवश्यकतानुसार स्टार्च (मैदा पेस्ट) व कागज का उपयोग किया जाता है। इस मेन्डींग प्रक्रिया में Leaf Casting मशीन का उपयोग किया जाता है।

पाण्डुलिपियों में जिनकी दशा अति जीर्ण हो चुकी है, पत्र को छूते ही वे टूटने लगते हैं, वैसी कमजोर हस्तप्रतों पर टिशु पेपर से मजबूती दी जाती है। हस्तप्रत की जीर्णता के अनुसार लेमीनेशन की तरह जापानी टिशु पेपर से आधार दिया जाता है। जिसे कन्जर्वेशन की भाषा में “**फूल लाईनिंग**” कहते हैं। यह कार्य तब किया जाता है जब हस्तप्रत के पत्रे फटे हुए हों, टुकड़े-टुकड़े हो गए हों या उठाते समय ही पत्रे टूट जाते हों, उनमें अत्यधिक छिद्र हो गए हों, उन पत्रों के ऊपर फूल लाईनिंग की जाती है। यदि हस्तप्रत की स्थिति मध्यम है, जैसे कि मात्र किनारी खंडित या जीर्ण है तो टिशु पेपर या लोकता पेपर से किनारियों के ऊपर लाईनिंग की जाती है, इस प्रक्रिया को “**तब्दील ए बदहवासी**” कहते हैं। यह कार्य करते समय प्रत में कोई नुकसान न हो इसका पूरा ध्यान रखा जाता है। यह प्रक्रिया पूरी तरह से Reversible होती है अर्थात् किए गए कार्य को प्रत को बिना नुकसान पहुँचाए हटाया भी जा सकता है।

चिपके पत्रों को अलग करना

पाण्डुलिपियों में एक ऐसी स्थिति भी होती है, जिसमें हस्तप्रत के पत्रे पूरी तरह से चिपके हुए होते हैं। पत्रे इस तरह से चिपके होते हैं कि काफी पत्रे होते हुए भी वह एक पुट्टे की तरह प्रतीत होती है। ऐसी स्थिति में बहुत सावधानी रखनी पडती है। इस प्रक्रिया में Nebulizer मशीन का प्रयोग किया जाता है। इन चिपकी हुई हस्तप्रतों के ऊपर सबसे पहले इस मशीन से नमी दी जाती है, नमी देने पर उसका चिकनापन

कम हो जाता है। उसके बाद धैर्यपूर्वक उन चिपके हुए पत्रों को अलग किया जाता है। कई बार पत्रों के टुकड़े भी हो जाते हैं। उन जीर्ण पत्रों की भी फूल लाईनिंग कर सकते हैं, लेकिन उसमें फटे हुए पत्रों का पाठ मिलाकर उन्हें परस्पर जोड़कर बहुत सावधानी से लाईनिंग करनी पड़ती है। पाठ मिलान का कार्य किसी विद्वान व्यक्ति के द्वारा ही कराया जा सकता है, सामान्य कन्जर्वेटर यह कार्य नहीं कर सकता है।

पेपर के भी अलग-अलग प्रकार होते हैं, जैसे जापानी टिशु पेपर, नेपाली टिशु पेपर, लोकता पेपर, ब्लोटिंग पेपर इत्यादि। इन सभी पेपरों की अलग-अलग खासियतें होती हैं। वर्तमान काल में जापानी टिशु पेपर का ही अधिकतर उपयोग किया जाता है। जहाँ तक हो सके 3.8 से 6 GSM के पेपर का ही उपयोग किया जाता है, जितना कम GSM उतनी पारदर्शिता ज्यादा।

जिससे हस्तप्रत में लिखित अक्षरों को अच्छी तरह से पढ़ा जा सके। लाईनिंग करते समय यह ध्यान रखा जाता है कि प्रत में जो अक्षर दिखाई दे रहे हैं, उन अक्षरों की मौलिकता बनी रहे।

जिन पाण्डुलिपियों में माल किनारी खंडित हों अथवा जीवातकृत छिद्र हों, उनमें फूल लाईनिंग की आवश्यकता नहीं होती है। वहाँ माल हस्तप्रत की स्थिति को ध्यान में रखकर आवश्यकतानुसार आंशिक रूप से उपर्युक्त पेपरों का प्रयोग किया जाता है।

हस्तप्रत की फूल लाईनिंग में गोंद के रूप में Jinshofu (Gluten free starch powder) प्रवाही का उपयोग किया जाता है। लेकिन इसकी कीमत अधिक होने के कारण हम सामान्य मैदे का उपयोग भी कर सकते हैं। उसकी प्रक्रिया अलग है। उस मैदे में से स्टार्च (ग्लूटेन फ्री करके) निकाल कर उसके पारदर्शक प्रवाही का उपयोग किया जाता है। वह प्रत को नुकसान नहीं करता है।

लाईनिंग कार्य में गोंद के रूप में सी.एम.सी. (Carboxy methyle cellulose) का भी उपयोग किया जाता है।

इस प्रकार उपचारात्मक संरक्षण के विषय में मुख्य प्रक्रिया का सारभूत संक्षेप विवरण प्रस्तुत किया गया है। अधिक जानकारी प्राप्त करने हेतु इस विषय से सम्बन्धित ग्रंथों का अध्ययन किया जा सकता है। फिर भी सही विशेषज्ञों की देखरेख में प्रेक्टीकल ट्रेनिंग का कोई विकल्प नहीं है।

(क्रमशः)

पुस्तक समीक्षा

डॉ. हेमन्त कुमार

ग्रन्थ नाम- सुन्दरैकाक्षरकोष, **वृत्ति-** पुण्यसौम्या, **कर्ता-** मुनि श्री राजसुन्दरविजयजी, **प्रकाशक-** श्रुतज्ञान संस्कारपीठ, अहमदाबाद, **प्रकाशन वर्ष-** वि. सं. २०७४, **भाग-** २, **भाषा-** संस्कृत, **विषय-** एकाक्षरी शब्द के विविध अर्थ एवं व्युत्पत्त्यादि तथा तद्विषयक ग्रंथ का आधार।

प्रत्येक भाषा के पास यथोचित शब्दभण्डार तो होता ही है, अन्यथा व्यवहार ही नहीं हो सकता है। जिस भाषा के पास प्रत्येक अर्थ के सूक्ष्म-सूक्ष्मतम भेदों को अभिव्यक्त करने के लिए पर्याप्त शब्द हों, अनेक पर्याय हों तथा संयोगानुसार अभिनव शब्दों को प्रयोग में लाने की अनुकूलता हो वह भाषा ही अत्यन्त समृद्ध मानी जाती है। ऐसी ही एक अत्यन्त समृद्ध भाषा संस्कृत भाषा है।

प्राचीन काल से ही संस्कृत ग्रन्थ सर्जन की परम्परा अद्यावधि निरन्तर चली आ रही है। निरन्तर चलती यह परम्परा ही हमारी संस्कृति के प्रगति को द्योतित करती है। संस्कृत वाङ्मय के विशाल गगन में कोष का एक महत्त्वपूर्ण स्थान है। व्याकरण मात्र यौगिक शब्दों को सिद्ध करता है, किन्तु कोष रूढ़ और योगरूढ़ शब्दों की सिद्धि के लिए अनिवार्य है।

प्रस्तुत कोष में देवनागरी वर्णमाला के केवल अ से ह तक के एकाक्षरी शब्दों की संकलना की गई है। संस्कृत वाङ्मय में अनेक एकाक्षरकोष उपलब्ध होते हैं, उन सभी में से एवं व्यापक संस्कृत साहित्य में से दोहन करके इस सर्वसंग्रहात्मक विशाल कोश का निर्माण किया होने से यह उपलब्ध सभी कोशों का शिरमौर बनता है। किन्तु यह सर्वश्रेष्ठ है। एक वाक्य में कहें तो संस्कृत विश्व इतिहास में सर्व प्रथमबार इतने व्यापक एवं सुविस्तृत एकाक्षरकोष का सर्जन हुआ है। जैसे उपलब्ध एकाक्षरकोषों में तीन कोष ही शताधिक श्लोक निबद्ध हैं, जिसमें बृहत्तम कालिदासव्यास रचित एकाक्षरनाममाला १५३ श्लोकमय है। उसके सामने सुन्दरैकाक्षरकोष ८०० श्लोकमय है। श्लोकमान की भिन्नता से ही ग्रन्थ की विशालता एवं विशेषता स्वतः स्पष्ट हो जाती है।

प्रस्तुत की कोष की एक और विशेषता यह है कि इसमें प्रत्येक अर्थ साधार प्रदर्शित हुआ है। प्रत्येक अर्थ के साक्षीपाठ के लिए पुण्यसौमा नामक स्वोपज्ञ वृत्ति का भी सर्जन हुआ है, जो साथ में ही प्रकाशित की गई है। कोष न मात्र प्रामाणिक

(अनुसंधान पृष्ठ २४ पर)

श्रुतसागर

34

अक्टूबर-२०२०

समाचार सार

कोबा तीर्थ में राष्ट्रसन्त पूज्यश्री के पावन सान्निध्य में
आयोजित होनेवाले आगामी कार्यक्रम

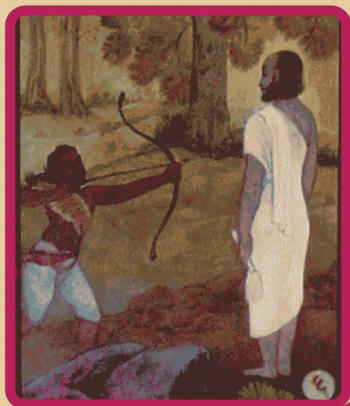
दि. 28-10-2020, बुधवार आश्विन, शुक्ल-१२	महाप्रभावक श्री सिद्धचक्र महापूजन
दि. 14-11-2020, शनिवार आश्विन कृष्ण-१४	श्री घण्टाकर्ण महावीरदेव महापूजन हवन विशिष्ट अनुष्ठान तथा दोपहर को कार्यालय में चोपड़ा पूजन.
दि. 16-11-2020, सोमवार कार्तिक शुक्ल-२ नूतन वर्ष सं. २०७७ दोपहर 12-39 (विजय मुहूर्त में)	जिनालय, रत्नमन्दिर तथा गुरुमन्दिर के द्वारोद्घाटन राष्ट्रसन्त पूज्यश्री एवं गुरुवरों के श्रीमुख से नूतन वर्ष का महामांगलिक तथा मन्त्रजाप. ○ (कोबा तीर्थ से महामांगलिक का जीवंत प्रसारण) महामांगलकारी गुरु गौतमस्वामी महापूजन.
दि. 19-11-2020, गुरुवार कार्तिक शुक्ल-५	ज्ञानपंचमी के शुभदिवस पर ज्ञान तथा ज्ञान की देवी माँ सरस्वती का विशिष्ट अनुष्ठान ।
दि. 21-11-2020, शनिवार कार्तिक शुक्ल-७	तपागच्छ के अधिष्ठायक श्री माणिभद्रवीर देव का पूजन तथा हवन विधान
दि. 24-11-2020, मंगलवार कार्तिक शुक्ल-१०	राजराजेश्वरी श्री पद्मावतीदेवी पूजन तथा हवन विधान

संक्षिप्त समाचार

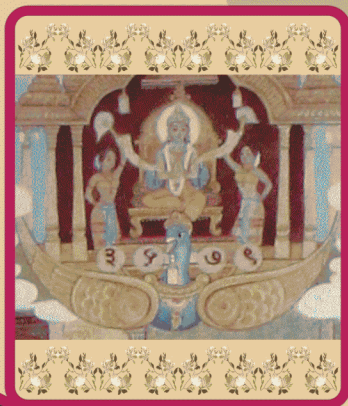
श्री महावीर जैन आराधना केन्द्र, कोबातीर्थ परिसर में दि. १८ अक्टूबर २०२० को एपिक हॉस्पिटल के सेवार्थियों के लिए एक विशेष कार्यक्रम का आयोजन किया गया। जिसके अन्तर्गत हॉस्पिटल के विशेषज्ञ चिकित्सक व अन्य पदाधिकारी सपरिवार पधारे तथा राष्ट्रसन्त परम श्रद्धेय पूज्यप्रवर आचार्यदेव श्री पद्मसागरसूरीश्वरजी महाराजा के अन्तर्स्पर्शी प्रवचन का श्रवण कर धन्यता का अनुभव किया। साथ ही ज्ञानमंदिर व संग्रहालय का अवलोकन किया।

आयोजक - मातुश्री श्रीकान्ताबहन रणजीतमलजी वागरेजा (जैन) परिवार।

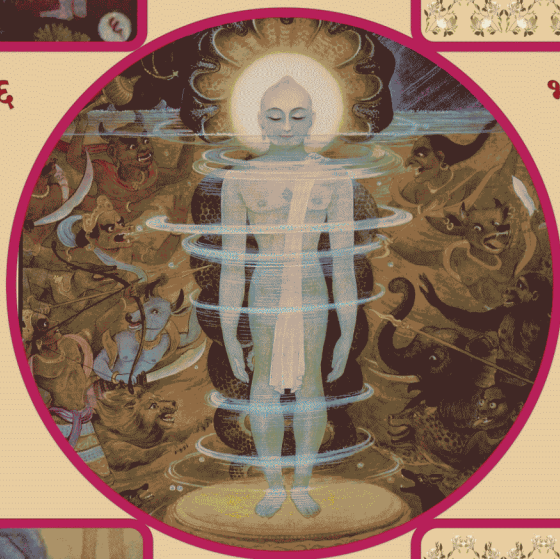
पार्श्वनाथ प्रभु के १० भव प्रसंग चित्र ('२३ तीर्थकरों का चित्रसंपुट' में से साभार)

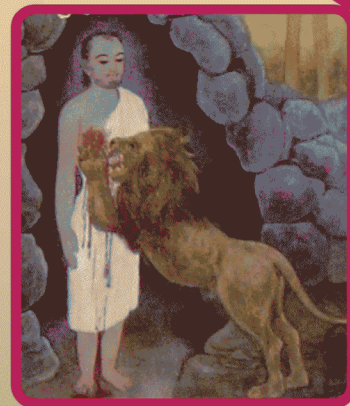
भव-६

भव-७

भव-१०

भव-८

भव-९

Registered Under RNI Registration No. GUJMUL/2014/66126 SHRUTSAGAR (MONTHLY).
Published on 15th of every month and Permitted to Post at Gift City SO, and on 20th date
of every month under Postal Regd. No. G-GNR-334 issued by SSP GNR valid up to 31/12/2021.

प. पू. राष्ट्रसंत आचार्यदेव श्री पद्मसागरसूरीश्वरजी म. सा. के दर्शनार्थ
पथारे गुजरात राज्य के गृहमंत्री श्री प्रदीपसिंह जाडेजा

BOOK-POST / PRINTED MATTER

प्रकाशक

श्री महावीर जैन आराधना केन्द्र

आचार्य श्री कैलाससागरसुरि ज्ञानमंदिर, कोबा

जि. गांधीनगर ३८२४२६

फोन नं. (०७९) २३२७६२०४, २०५, २५२

फेक्स (०७९) २३२७६२४९

Website : www.kobatirth.org

email : gyanmandir@kobatirth.org

Printed and Published by : HIREN KISHORBHAI DOSHI, on behalf of SHRI MAHAVIR JAIN ARADHANA KENDRA, New Koba, Ta.&Dist. Gandhinagar, Pin-382426, Gujarat.
And Printed at : NAVPRABHAT PRINTING PRESS, 9, Punaji Industrial Estate, Dhobighat, Dudheshwar, Ahmedabad-380004 and
Published at : SHRI MAHAVIR JAIN ARADHANA KENDRA, New Koba, Ta.& Dist. Gandhinagar, Pin-382426, Gujarat. **Editor :** HIREN KISHORBHAI DOSHI